

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН**

ВБД: 657: 631.1

ТКБ: 65.300-65.318

Б – 38

Бо ҳуқуқи дастнавис

БОБОМУРОДОВ ПАЙРАВ ХАЙРИЕВИЧ

**ТАКМИЛИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА
ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР ҲОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ
(ФЕРМЕРӢ)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ
аз рӯи ихтисоси 5.2.18 – Баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудит

Душабе – 2026

Диссертатсия дар кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Мирзоалиев Абдумалик Абдунабиевич, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ:

Қодирова Гулмо Толибовна, доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи менечменти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манучехри Нозимии Рачабзода, доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D050800 – Баҳисобгирӣ ва аудит, муаллими калони кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Муассисаи пешбар

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳимояи диссертатсия саннаи 25 апрели соли 2026, соати 14⁰⁰ дар маҷлиси шурои диссертатсионии 6D.KOA-100, назди Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон баргузор мегардад. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, х. Борбад 48/5, бинои таълимӣ “В”, ошёнаи 3, толори №305, почтаи электронӣ: davlatzoda.ss@mail.ru, телефони котиби илмӣ: (+992) 981000050.

Бо диссертатсия дар китобхонаи илмӣ Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон ва сомонӣ расмӣ он (www.iutet.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат саннаи « ____ » « _____ » соли 2026 фиристода шуд.

**Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,**

Доктори фалсафа (PhD)

Сайфиддинзода С.С.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Соҳаи кишоварзӣ яке аз муҳимтарин бахшҳои воқеии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки ба ҳисоби миёна 61-62%-и шуғлдоштагони аҳолии кишвар ба он рост меояд [6, с.86]. Хоҷагиҳои деҳқонӣ низ аз ҷумлаи субъектҳои фаъоли баҳши кишоварзии мамлакат мебошанд, ки дар таъмини амнияти озуқаворӣ ҳиссаи назаррас доранд. Хоҷагиҳои деҳқонӣ дар баробари аҳамияти баланди иқтисодӣ, моҳияти иҷтимоӣ низ доранд. Рушди хоҷагиҳои мазкур яке аз омилҳои асосии аз байн бурдани нобаробарии иҷтимоӣ байни аҳолии шаҳр ва деҳот мебошад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 73%-и аҳоли дар шароити деҳот ҳаёт ба сар мебаранд, рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ барои бартарафсозии нобаробарии иҷтимоӣ фишанги муносиб маҳсуб меёбад. Ҷиҳати баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) роҳандозии афзалиятҳои рақамӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Қайд мегардад, ки «...рақамикунонии кишоварзӣ воситаи муҳимме мебошад, ки метавонад барои бартараф кардани мушкилиҳои мавҷуда ва ба яке аз соҳаҳои муосир, рақобатпазир ва устувор табдил додани соҳаи мазкур мусоидат намояд» [1].

Хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки аз ибтидо барои иҷрои корҳо дар бозори истеҳсоли молӣ нигаронида шудаанд, бинобар ин, дар онҳо бе кирояи қувваи корӣ, истифодаи васеи воситаҳои муосири механикунонӣ технологияҳои инноватсионӣ ва ҷорӣ намудани низоми комили ҳисобдорӣ таъмин намудани самаранокӣ имконнопазир мебошад. Вобаста ба ин, баланд бардоштани сатҳи механикунонӣ ҷорӣ намудани имкониятҳои инноватсионӣ ва ташкили ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар ин хоҷагиҳо метавонад манфиатнокии онҳоро барои иқтисоди аграрӣ ва дар маҷмӯъ, иқтисоди миллӣ афзоиш диҳад.

Амалияи фаъолияти субъектҳои соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла хоҷагиҳои деҳқонӣ нишон медиҳад, ки рушди ин хоҷагиҳо аз низоми комили идоракунии дороиҳо, уҳдадориҳо ва амалиёти молиявӣ хоҷагидорӣ вобастагии зиёд дорад. Ба сифати ҷунин низом танҳо ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ метавонад баромад намояд, чунки тамоми ҳодисаю зухуроти дар хоҷагӣ баамалоянда аз назари ҳисобдорӣ дар канор намомад. Нуқтаҳои зикршуда зарурати ташаккул ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ифода менамоянд. Воқеан, моҳияти баҳисобгирии муҳосибӣ дар пешрафти хоҷагиҳои деҳқонӣ аз дараҷаи мукаммалии низоми ҳисобдорӣ вобаста мебошад, аз ин рӯ, ҷиҳати устувор намудани мавқеи ҳисобдорӣ тақмили усулҳои пешбурди он муҳим арзёбӣ мегардад. Аз нуқтаҳои болозикр бар меояд, ки тақмили усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) зарурати воқеӣ дорад.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Оид ба таҳқиқи асосҳои назариявӣ методологӣ ва амалии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), иқтисодчиёни

хориҷию ватанӣ корҳои илмӣ зиёде ба сомон расонидаанд. Чанбаҳои алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ ба монанди С.Е. Ақопян, Р.А. Алборов, Н.В. Бақулина, Н.Н. Балашова, П.С. Безруких, М.Ф. Бичков, О.Э. Валтер, Ф.И. Васкин, Р.Р. Исламиев, М.И. Исмаилов, Э.А. Калачева, В.В. Киселов, Н.А. Климентсов, С.М. Консевский, Э.Г. Кузнецова, П.А. Кусенко, Ф.Н. Майрч, В.П. Петров, М.З. Пизенголтс, О.П. Харитоновна, А.В. Чаянов, Ф.К. Шакиров, Д.А. Шестов ва дигарон муфассал инъикос ёфтаанд. Масъалаҳои умумӣ вобаста ба ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар соҳаи кишоварзӣ, баҳусус хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар интишороти иқтисодчиёни ватанӣ З.Р. Шарифов, Қ.Х. Хушвахтзода, Н.М. Собирзода, А.Н. Абдулмуминзода, А.Х. Файзуллоев, Д.Т. Расулов, Д.Қ. Ҳукматов, Н.Қ. Ҳасанова, Д.Қ. Иқромова ба назар мерасанд. Омӯзиши таҳқиқоти анҷомдодаи иқтисодчиёни хориҷию ватанӣ нишон дод, ки онҳо ҷиҳатҳои мушаххаси баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мавриди таҳқиқ қарор надодаанд. Вазъи ҷойдошта моро водор намуд, ки шароити имкониятҳоро ҷиҳати тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) таҳқиқ намоем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот бо Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016, №392), Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июни соли 2021, №441), «Дар бораи чораҳои иловагӣ оид ба амалигардонии Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010, №231), «Дар бораи тадбирҳои иловагии танзими баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2012, №154) асос меёбанд. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои алоҳидаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 мувофиқ буда, иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқотро коркарди равишҳои назариявӣ бо методӣ ва пешниҳоди тавсияҳои амалӣ ҷиҳати тақмили унсурҳои низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ташкил медиҳад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Ноил гардидан ба мақсади гузошташуда иҷрои вазифаҳои зеринро талаб карда менамояд:

– таҳқиқи аҳаммияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) барои иқтисоди миллӣ ва асоснок намудани шаклу усулҳои муносиби баҳисобгирии муҳосибӣ дар онҳо;

– муайянкунии заминаҳои методологии низоми ҳисобдорӣ ва арзёбии низоми назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ);

– таҳлили амалқарди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва пешниҳоди ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– мукамалгардонии унсурҳои методии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ).

Объекти таҳқиқот низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошад.

Мавзӯи таҳқиқоти диссертатсиониро асосҳои назариявӣю методӣ, амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ташкил медиҳанд.

Фарзияи таҳқиқот ба он асос меёбад, ки қарқарди заминаҳои назариявӣю методӣ ва пешниҳоди тавсияҳои амалӣ ба тақмили низоми ҳисобдорӣю хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мусоидат намуда, рушди устувори ин хоҷагиҳоро таъмин менамояд.

Асосҳои назариявӣю таҳқиқотро таълифоти илмӣю мутафаккирони иқтисодӣ, диссертатсияҳо, монографияҳо ва мақолаҳои илмӣю олимони ватанию хориҷӣ, ки масоили тақмил ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар бар мегиранд, ташкил менамояд.

Асосҳои методологии таҳқиқоти диссертатсиониро усулҳои таҳқиқоти назариявӣю таҷрибавӣ, абстрактію мантӣқӣ, индуктивӣ, дедуктивӣ, усули қаторҳои динамикӣ, гурӯҳбандӣю оморӣ, таҳлили муқоисавӣ, таҳлили омилӣ, хулосабандӣ ва дигар усулҳои таҳқиқотӣ ташкил менамоянд. Истифодаи усулҳои мазкур имконият доданд, то низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣю хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба таври амиқу дақиқ омӯхта шавад ва ҷиҳати тақмилу рушди он хулосаҳои саҳеҳи илмӣю тавсияҳои эътимодноки амалӣ ба даст оварда шавад.

Сарчашмаҳои маълумот. Таҳқиқот ба санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, қарорҳои Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, фармоишҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, СБҲМ, иттилооти муҳосибот ва ҳисоботи молиявӣю хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), маводи конференсияҳо, диссертатсияҳо, монографияҳо ва мақолаҳои илмӣю олимони ватанию хориҷӣ, ки ба таҳқиқи масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣю хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бахшида шудаанд, таъя мекунад.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия давоми солҳои 2018-2025 дар кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣю Донишгоҳи давлатӣю молия ва иқтисоди Тоҷикистон иҷро шудааст.

Навгони илми таҳқиқот аз коркарду таҳияи равишҳои назариявӣ методӣ ва пешниҳоди тавсияҳои амалӣ оид ба мукамалгардони унсурҳои методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) иборат аст.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ, ки навгониҳои илмиро дар бар мегиранд, инҳо мебошанд:

– зарурати амалкарди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар ҳар як низоми иқтисодӣ, аз ҷумла низоми иқтисоди бозорӣ дақиқ гардид, саҳми назарраси хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар ғани гардонидани бозорҳои озуқаворӣ кишвар ошкор гардида, дастгирии давлатии ин хоҷагиҳо масъалаи мубрам ва зарурӣ шуморида шуд, асоснок гардид, ки хадамоти баҳисобгирии муҳосибии мукамал унсури марказии низоми идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) баромад менамояд, мубрамии мавҷудияти хадамоти ҳисобдорӣ, ки хоси хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мебошад, дақиқ карда шуд, муҳимияти истифодаи шакл ва усулҳои қобили қабул дар низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) асоснок карда шуд, ошкор гардид, ки барои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун субъектҳои мустақили баҳши аграрии иқтисоди миллӣ асосҳои ташкил, пешбурд ва ҷамъбасти баҳисобгирии муҳосибӣ бояд мушаххас карда шуда, дар онҳо афзалиятҳои рақамӣ васеъ истифода гардад;

– асосҳои концептуалии омодакунӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ошкор гардида, вобаста ба ҳаҷми хоҷагиҳои деҳқонӣ, истифодаи методикаи мушаххаси пешбурди баҳисобгирии муҳосибии объектҳо муҳим арзёбӣ карда шуд, зарурати татбиқи муқаррароти алоҳидаи “Дастурамали пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи муҳосибӣ” барои хоҷагиҳои деҳқонӣ ошкор гардид, заминаҳои методологии баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ муайян гардида, наздик кардани он ба меъёрҳои концептуалии соҳаи ҳисобдорӣ амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тарафдорӣ карда шуд, моҳияти роҳандозии СБҲМ дар хоҷагиҳои мазкур аз мавқеи рушди нерӯи иқтисодии онҳо асоснок гардид, дар асоси муқаррароти СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» дороиҳои биологии хоҷагиҳои деҳқонӣ ва фаҳмишҳои асосӣ гурӯҳбандӣ гардида, тартиби баҳодиҳии онҳо тавсиф карда шуд, низоми мукамали назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ дақиқ гардид, барномаи низоми назорати дохилӣ ва методикаи амалкарди низоми назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ таҳия гардиданд;

– натиҷаи таҳлили ҳолати баҳисобгирии муҳосибӣ ва пешниҳоди ҳисоботи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ватанӣ гуногунрангии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, пеш аз ҳама, фаъолияти ғайриқаноатбахши низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар бештари онҳо муайян гардид, низоми мукамали корҳои ҳисобдорӣ хоҷагии деҳқонии (фермерӣ)-и «Масчоҳ» барои дигар хоҷагиҳои деҳқонии водии Зарафшон тавсия карда шуд, мушкилоти хадамоти баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ошкор гардид, аз қабилӣ: дар сатҳи қаноатбахш истифода

нагардидани нигоҳдорандаҳои маълумоти баҳисобгирӣ, пешбурди корҳои ҳисобдорӣ дар шароити номувофиқ, истифодаи имкониятҳои технологияҳои рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ аз тарафи на ҳамаи хоҷагиҳои деҳқонӣ;

– асоснок гардид, ки такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба коркард ва истифодаи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабтқунакҳо вобаста мебошад, ҷиҳати такмили методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ, амсилаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ коркард ва таҳия карда шуданд, аз ҷумла: а) амсилаи умумии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ; б) амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити рақамикунонӣ; в) амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст.

Нуқтаҳои асосии диссертатсия, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд

Аз ҷониби муаллиф натиҷаҳои зерини илмию назариявӣ, методӣ ва амалии таҳқиқот пешниҳод гардиданд:

– аҳаммият ва ҳиссаи назарраси хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар ғанӣ гардонидани бозорҳои озуқаворӣ ҷумҳурӣ, зарурати воқеӣ доштани дастгирии давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва амалкарди низоми мушаххаси ҳисобдорӣ дар онҳо, шакл ва усулҳои мушаххас ва асосноки баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), шакли содакардашудаи баҳисобгирӣ бо назардошти принсипи сабти дутарафа, роҳандозии бартариҳои рақамикунонӣ барои баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ);

– методологияи баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба методологияи умумии мақоми ваколатдори соҳа ва таҷрибаи пешрафтаи байналмилалӣ (СБҲМ) асос меёбад, методикаи мушаххаси пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), аҳаммияти татбиқи СБҲМ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хусусиятҳои корҳои ҳисобдорӣ дар онҳо тибқи муқаррароти СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ», тавсифи зарурати амалкарди назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ);

– гуногунрангии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва нокифоягии фаъолияти ҳадамоти ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), норасоии низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), аз ҷумла истифодаи нокифояи нигоҳдорандаҳои иттилооти ҳисобдорӣ, шароити номуносиби пешбурди корҳои ҳисобдорӣ, дар сатҳи қаноатбахш истифода нагардидани технологияҳои рақамӣ – инноватсионии соҳаи ҳисобдорӣ аз ҷониби на ҳама хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ);

– роҳу воситаҳои такмили низоми ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), амсилаҳои ташкил ва пешбурди кори ҳадамоти ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои мазкур, аз қабилӣ: а) амсилаи умумии пешбурди баҳисобгирии

муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ; б) амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити рақамикунонӣ; в) амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Моҳияти назариявии таҳқиқоти мазкур аз он иборат мебошад, ки асосҳои назариявии он ба рушди заминаҳои назариявии такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мусоидат менамоянд. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он дида мешавад, ки ҳулосаю пешниҳодот ва тавсияҳои амалии диссертатсия бо роҳи ворид намудани онҳо дар барномаҳои давлатии рушди соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла барномаҳои рушди низоми ҳисобдорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), чиҳати такмили ҳадамоти ҳисобдорӣ мусоидат менамоянд. Истифодаи муқаррарот ва тавсияҳои пешниҳодкардаи муаллифи таҳқиқот аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) имкон медиҳад, то самаранокии корҳои ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои мазкур баланд бардошта шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо дурустии маълумот, миқдори кофии маводи таҳқиқшуда, ҷамъоварӣ, коркард, таҳлил ва роҳҳои такмили низоми ҳисобдорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), нашри натиҷаҳои алоҳидаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар маҷаллаҳои илмӣ бонуфуз, аз ҷумла нашрияҳои тақризшаванда аз тарафи муаллиф тасдиқ карда шудааст. Ҳулосаю тавсияҳо бар таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ асос меёбанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ (бо шарҳ ва соҳаи таҳқиқот). Диссертатсия ба талаботи сарҳатҳои зерини шиносномаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 5.2.18 – Баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудит мутобиқ мебошад: қисмҳои 1.19. Асосҳои методологӣ ва вазифагузориҳои мақсадноки баҳисобгирии муҳосибӣ. 1.23. Баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ, идоракунӣ, андозӣ, корпоративӣ ва ғайра) дар корхонаҳои шаклҳои ташкилию ҳуқуқияшон гуногун, ҳамаи соҳаҳо ва сатҳҳо. 1.24. Вижагии ташаккули ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ, идоракунӣ, андозӣ, корпоративӣ ва ғайра) дар соҳаҳо, минтақаҳо ва дигар бахшҳои фаъолияти хоҷагидорӣ. 1.29. Ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ, идоракунӣ, андозӣ, корпоративӣ ва ғайра) аз рӯи бахшҳо, бизнес-ҷараёнҳо ва сохторҳои таркибӣ. 1.32. Проблемаҳои баҳисобгирии хароҷот ва ҳисоб намудани арзиши аслии маҳсулот (кор, хизмат).

Саҳми шахсии докталаби дарёфти дарачаи илмӣ. Саҳми шахсии муаллиф дар омӯзишу таҳлил, ҷамъбасту ба низомдарорӣ, аниқ ва пурра кардани равишҳои назариявӣю методӣ ва амалии ташкил, пешбурди баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва такмили унсурҳои методикаи ҳисобдорӣ ин хоҷагиҳо ифода меёбад. Мавқеи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди иқтисоди миллӣ муайян

гардида, шакл ва усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои мазкур асоснок карда шудааст, вижагиҳои баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ мушаххас карда шуда, ҷиҳати такмил ва рушди методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар онҳо пешниҳодҳои илмӣ ва тавсияҳои амалӣ таҳия карда шудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар конференсияҳои сатҳи байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ, мизҳои мудаввар ва семинарҳои илмӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон толи солҳои 2018-2025 борҳо мавриди баррасӣ ва муҳокима қарор дода шудаанд. Тавсияҳои назариявӣ методӣ ва амалии диссертатсия дар рафти таълим ҳангоми гузаронидани машғулиятҳои дарсӣ дар Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон аз фанҳои «Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ», «Баҳисобгирии муҳосибӣ», «Баҳисобгирии муҳосибӣ-молиявӣ», «Баҳисобгирии муҳосибӣ-идорақунӣ», «Масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ» истифода шуда истодаанд. Тавсияҳои таҳияшуда метавонанд дар низомҳои баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба кор бурда шаванд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муқаррароту натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 24 мақолаи илмӣ муаллиф, аз ҷумла, 8 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд, нашр гардидаанд. Ҳаҷми умумии қорҳои илмӣ нашрқардаи муаллиф оид ба мавзӯи диссертатсия 8,19 ҷ.ҷ.-ро ташкил медиҳад.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, 9 зербоб, хулосаҳо, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт, интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия ва замима иборат аст. Диссертатсия 193 саҳифаи матни компютериро дар бар гирифта, аз 25 ҷадвал, 18 расм, 3 диаграмма ва феҳристи адабиёти истифодашуда бо шумораи 123 адад иборат мебошад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

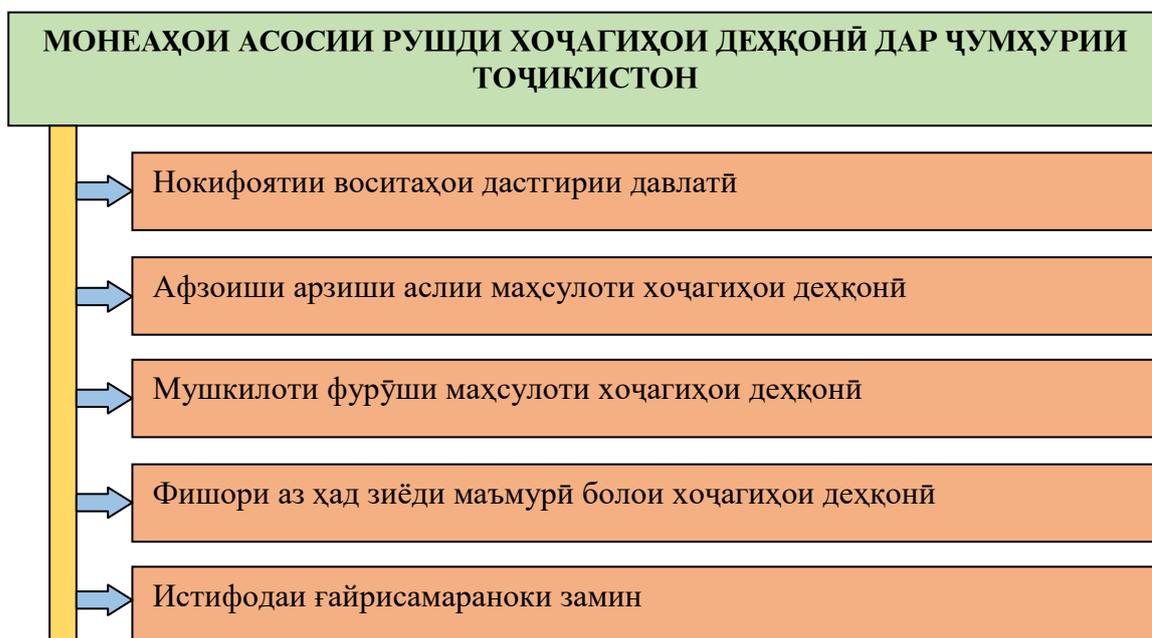
Муқаддима асоснокии аҳамияти мавзӯи таҳқиқотро дар бар гирифта, мақсаду вазифаҳо, объект ва мавзӯи таҳқиқотро муайян мекунад, тавсифи асосии заминаҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳо, муқаррароти асосии барои ҳимоя пешниҳодшаванда, саҳми шахсии довталаб, тасдиқи натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот оид ба мавзӯи таҳқиқот, инчунин, сохтор ва ҳаҷми диссертатсияро дар бар мегирад.

Боби якуми диссертатсия «Ҷанбаҳои назариявии баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)»-ро дар бар гирифта, нақш ва моҳияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди иқтисоди миллӣ муайян гардида, асосҳои назариявӣ меъёри шаклу усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои мазкур таҳқиқ ва заминаҳои

концептуалии таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ дар онҳо ошкор гардидааст.

Қайд шудааст, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса ба дигар истеҳсолкунандагони хоҷагии кишлоқ, баҳусус хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ, боғдории инфиродӣ, ки ҳадафи асосиашон қонеъ гардонидани талаботи аъзоёни оила бо маҳсулоти муайян мебошад, аҳаммияти нисбатан калони иқтисодӣ доранд. Чунки истеҳсоли хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) истеҳсоли молӣ мебошад, дар баробари ин, имрӯзҳо аксари хоҷагиҳои деҳқонии ватанӣ истеҳсоли натуралӣ доранд, ки саҳми онҳо барои рушди муносибатҳои бозорӣ ва молиявӣ назарнорас боқӣ мемонад. Муаллифи диссертатсия иброз медорад, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дорои сатҳи баланди самаранокии иқтисодӣ мебошанд ва аҳаммияти онҳо барои иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар се самти муҳим назаррас мебошад. Маъмулан, ин самтҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ-ҳудудӣ ва экологӣ мебошанд.

Зикр гардидааст, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ барои иқтисоди миллии манфиатнок мебошанд, агар онҳо дорои сатҳи баланди рушд бошанд. Дар натиҷаи таҳлили вазъи кунунии амалияи хоҷагиҳои деҳқонии ҷумҳурӣ мушкилоти ҷойдошта муайян ва ошкор гардидааст (расми 1).

Расми 1.– Монеаҳои асосии рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Воситаҳои давлатие, ки барои дастгирӣ ва рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ сафарбар мешаванд, ҳаҷми нисбатан ғайриқаноатбахш доранд. Аз ин рӯ, афзоиши бузургии воситаҳои мазкур то дараҷае, ки барои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ мусоидат менамояд, зарур шуморида мешавад. Соҳибкдороне, ки дар намуди хоҷагии деҳқонӣ фаъолият менамоянд, бояд аз воситаҳои дастгирии давлатӣ истифода намојанд, чунки ҳиссаи

соҳибкор-деҳқон дар таъмини амнияти озуқаворӣ назаррас мебошад. Баъдан, хоҷагиҳои деҳқоние, ки ба маблағҳои пулӣ эҳтиёҷ доранд, дар шароити манотиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд мебошанд.

Қайд карда шудааст, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар муқоиса ба дигар субъектҳои баҳши кишоварзӣ вижагиҳои хос доранд, аз ҷумла дараҷаи баланди мустақилияти онҳо ва имконияти бунёди ҷойҳои кори иловагии мавсимӣ.

Моҳияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) барои иқтисоди миллӣ дар он ифода меёбад, ки субъектҳои мазкур истеҳсолкунандаи маводи озуқаворӣ мебошанд. Воқеан, фаъолияти истеҳсоли доштани хоҷагиҳои мазкур, мубрамии баҳисобгирии муҳосибии маҳсулоти истеҳсолшударо пеш меорад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. – Маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Суғд, млн сомонӣ (бо нархҳои соли 2023)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Фарқи мутлақ 2024/2018	Афзоиши миёнасолона, %
Маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонӣ, Ҷамағӣ,	5896,6	6282,6	6578,2	6273,2	6533,3	8602,3	10050,6	4154,0	10,1
Аз он ҷумла:									
-растанипарварӣ	5737,9	6130,3	6423,5	6115,7	6213	8092,3	9388,2	3650,3	9,1
-чорводорӣ	158,8	152,3	154,7	157,5	320,3	510,0	661,8	503,0	45,2
-моҳидорӣ	0,2	0,6	9,0	8,9	0,4	0,4	0,6	0,4	14,3

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [7, с.196]

Тавре рақамҳои ҷадвали 1 нишон медиҳанд, ҳаҷми истеҳсоли хоҷагиҳои деҳқонӣ дар вилоят мунтазам афзоиш ёфта, соли 2024 нисбат ба соли 2018 ҳаҷми умумии маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонӣ ба андозаи 1,7 маротиба, маҳсулоти растанипарварӣ – 1,6 маротиба, чорводорӣ – 4,2 маротиба ва моҳидорӣ – 3 маротиба афзоиш ёфтааст. Аз нигоҳи мо, дар шароите, ки суръати афзоиши шумораи аҳоли нисбат ба афзоиши шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ то андозе баланд аст, бинобар ин, таъмини рушди соҳа аз ҳисоби зиёд намудани хоҷагиҳо, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот аз тариқи экстенсивию интенсивӣ амри зарурӣ мебошад. Ноилгардӣ ба чунин ҳадаф ташаккул ва ҷорӣ намудани ҳадамоти мукаммали баҳисобгирии муҳосибиро талаб менамояд.

Зарурати воқеии амалкарди ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) агар аз як тараф, иҷрои талаботи Қонун

“Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” оид ба ҷамъовариҳои маълумот дар бораи амволи хоҷагӣ, ҳаҷми истеҳсоли он ва даромаду хароҷот бошад, пас, аз ҷониби дигар, уҳдадориҳои пешниҳоди маълумот ба мақомотҳои давлатӣ дар бораи натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ маҳсуб меёбад. Рақишхӯе, ки баҳисобгирии муҳосибии комилро ифода менамоянд, аз ҷониби иқтисодчиҳои ватанӣ Каримов Б.Ҳ. ба низомии муайян дароварда шуда, ҳамчун фаҳмиши баҳисобгирии муҳосибӣ бо мазмуни зерин таҳия шудааст: «...баҳисобгирии муҳосибӣ маҷмуи унсурҳои дорои шакл ва муҳтавои муайян мебошад, ки дар алоқамандии байниҳамдигарӣ амал намуда, низомии иттилоотии мураккабро барои таъмини идоракунии субъектҳои иқтисодӣ бунёд мекунад» [2, с.23]. Аз нигоҳи муҳаққиқ, рақишхӯи зикршуда бояд дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) амал карда, баҳисобгирии муҳосибии саривақтиро пеш баранд.

Дар натиҷаи омӯзиши асосҳои назариявӣ меъёриҳои шакл ва усулҳои баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), барои субъектҳои мазкур як қатор ҳуҷҷатҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботӣ таҳия гардиданд, аз ҷумла:

- шакли №1-ХД «Варақаи баҳисобгирии дороиҳои ҷорӣ»;
- шакли №2-ХД «Китоби баҳисобгирии молу маҳсулот»;
- шакли №3-ХД «Варақаи баҳисобгирии ҷорво»;
- шакли №4-ХД «Варақаи баҳисобгирии паранда»;
- шакли №5-ХД «Китоби баҳисобгирии амвол (майдони замин)»;
- шакли №6-ХД «Китоби баҳисобгирии амвол (натиҷаи истифодабарии замин)»;
- шакли №7-ХД «Варақаи баҳисобгирии воситаҳои асосӣ»;
- шакли №8-ХД «Варақаи ҳисобкунию пардохти музди меҳнати коргарони хоҷагии деҳқонӣ (сомонӣ)»;
- шакли №9-ХД «Варақаи баҳисобгирии ҳисоббаробаркуниҳо ва дигар амалиётҳо аз рӯи ҳисобҳои 22010, 10410, 22300, 10520, 11800, 22200, 22100, 22600»;
- шакли №10-ХД «Китоби баҳисобгирии муҳосибии даромад ва хароҷоти хоҷагии деҳқонӣ»;
- шакли №11-ХД «Варақаи баҳисобгирии даромади умумии хоҷагии деҳқонӣ».

Қайд мегардад, ки бо мақсади дар доираи қонунгузориҳои амалкунанда ба роҳ мондани баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва таъмини низомнокии хадамоти ҳисобдорӣ дар

субъектҳои мазкур, истифодаи навишти дугарафа муҳим арзёбӣ мегардад. Мустақилияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рафти интиҳоби усулҳои пешбурди корҳои баҳисобгирӣ, дар ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабткунакҳо нишон додани реқвизитҳои (нишондиҳандаҳои), ки ҷиҳати таъмини дақиқии маълумоти баҳисобгирӣ ва эътимоднокии иттилооти ҳисоботи мукамал мусоидат менамоянд, инчунин афзалият доштани усули хазинавии эътирофи даромад ва хароҷоти хоҷагӣ аз мавқеи таъмини воқеияти маълумоти баҳисобгирии муҳосибии онҳо, рушди баҳисобгирии муҳосибиро дар онҳо таъмин менамоянд.

Тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», «...ҳисоботи муҳосибӣ маълумотро дар бораи ҳолати молиявӣ, натиҷаи фаъолият ва тағйироти вазъи молиявии корхонаҳо, ки мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ ва ё миллӣ тайёр карда шудаанд, дар бар мегирад» [5]. Аз ин рӯ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун субъектҳои иқтисодии бахши кишоварзии иқтисоди миллӣ онро бояд дар асоси маълумоти баҳисобгирии муҳосибии саҳеҳ ва муқоисашаванда таҳия кунанд.

Муаллиф мушаххас кардааст, ки сифати иттилооти нишондиҳандаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-ро возеҳӣ, саривақтӣ, эътимоднокӣ, пурмазмунӣ ва муқоисашавандагии таъмин менамояд. Ба чунин шартҳо ҷавобгӯӣ будани иттилооти ҳисобдорӣ, ба истифодабарандагон на танҳо тавсифи воқеият ва инъикоси қобили қабули далелҳои фаъолияти иқтисодӣ, инчунин, набудани хатоҳои назаррас ва ҳисобкунӣ дар ҳисоботро низ кафолат медиҳанд.

Таҳқиқот нишон дод, ки то кунун дар хоҷагиҳои деҳқонии ватанӣ шаклҳои мушаххаси ҳисоботи муҳосибӣ мавҷуд нест. Вобаста ба ин, зарурати коркард ва таҳияи шаклҳои ҳисоботи моҳона, семоҳа, 9-моҳа ва солона, ки барои ин хоҷагиҳо нисбатан муносибанд ва имконияти инъикоскунии иттилооти низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқониро доранд, пеш меояд.

Дар боби дуюми таҳқиқот «Ташкили баҳисобгирӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» методологияи баҳисобгирӣ ва низоми назорати дохилии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) муайяну баҳодихӣ карда шуда, вижагиҳои баҳисобгирии муҳосибии онҳо, ки ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ асос меёбад, мушаххас гардидаанд ва ҳолати муосири баҳисобгирии муҳосибӣ пешниҳоди ҳисобот дар хоҷагиҳои мазкур омӯхта шудааст.

Методологияи баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи

баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» ва нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ – хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ ва Нишондоди методи он асос меёбад. Дар натиҷаи таҳқиқот муайян гардидааст, ки объекти асосии баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ замин мебошад. Дар робита ба ин, истифодаи сабткунаки «Китоби баҳисобгирии амвол» (майдони замин) истифода бурда шавад. Сабткунаки мазкур ҷиҳати пешбурди баҳисобгирии таҳлилӣ ва ҷамъбасти маълумот оид ба мавҷудият ва истифодаи замин дар хоҷагиҳои деҳқонӣ пешниҳод гардидааст.

Дар рафти таҳқиқот зарурати воқеии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба амалкарди мунтазами хадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ мушаххас гардидааст. Дар ин самт, нишондиҳандаҳои мутлақ ва нисбӣ арзёбӣ карда шуданд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. – Нишондиҳандаҳои мутлақ ва нисбӣ оид ба хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Суғд

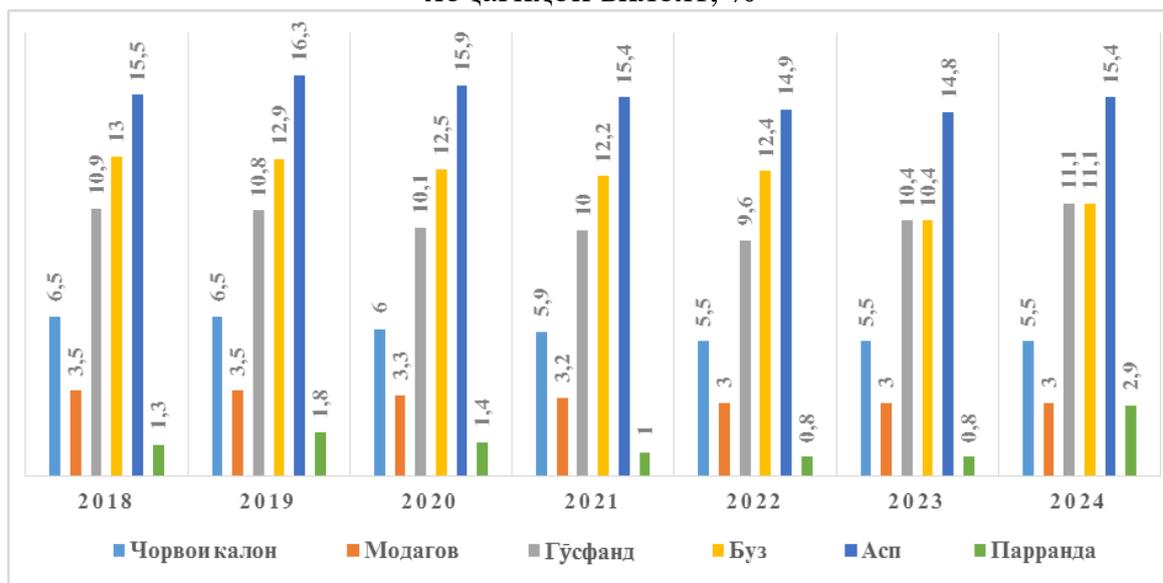
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Фарқи мутлақ 2024/ 2018
Хоҷагиҳои деҳқонӣ, воҳид	64615	65174	65742	65543	66603	67294	67715	1,05
Тамоюли хоҷагиҳои деҳқонӣ, %	104,9	100,9	100,9	99,7	101,6	101,0	100,6	-4,3
Шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ ба сари ҳар 100 ҳазор аҳолии вилоят, нафар	2430,6	2407,3	2362,3	2321,0	2320,7	2306,6	2321,1	-109,5

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси [6, с.342], [8, с.10-11]

Рақамҳои ҷадвали 2 афзоиши шумораи хоҷагиҳои деҳқонии вилоятро дар солҳои таҳлилшуда (2018-2024) нишон медиҳанд. Афзоиши хоҷагиҳо барои афзоиш ёфтани ҳаҷми маҳсулоти озуқаворӣ дар вилоят низ мусоидат кардааст. Аз тамоюли рақамҳои нисбӣ маълум мегардад, ки бинобар сабаби суръати нисбатан баланд доштани шумораи аҳолии вилоят, шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ ба сари ҳар 100 ҳазор аҳолии вилоят нисбатан кам мебошад. Новобаста ба ҳолати ҷойдошта, динамикаи рақамҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар хоҷагиҳои деҳқонии вилоят бояд хадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ мунтазам амал намояд.

Барои муайян намудани ҳиссаи саршумори чорвои маҳсулноки хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷамъи саршумори чорвои маҳсулноки тамоми бахшҳои хоҷагиҳои вилоят маълумотҳои рақамӣ дар диаграммаи 1 бо истифодаи фоизӣ пешниҳод шудааст.

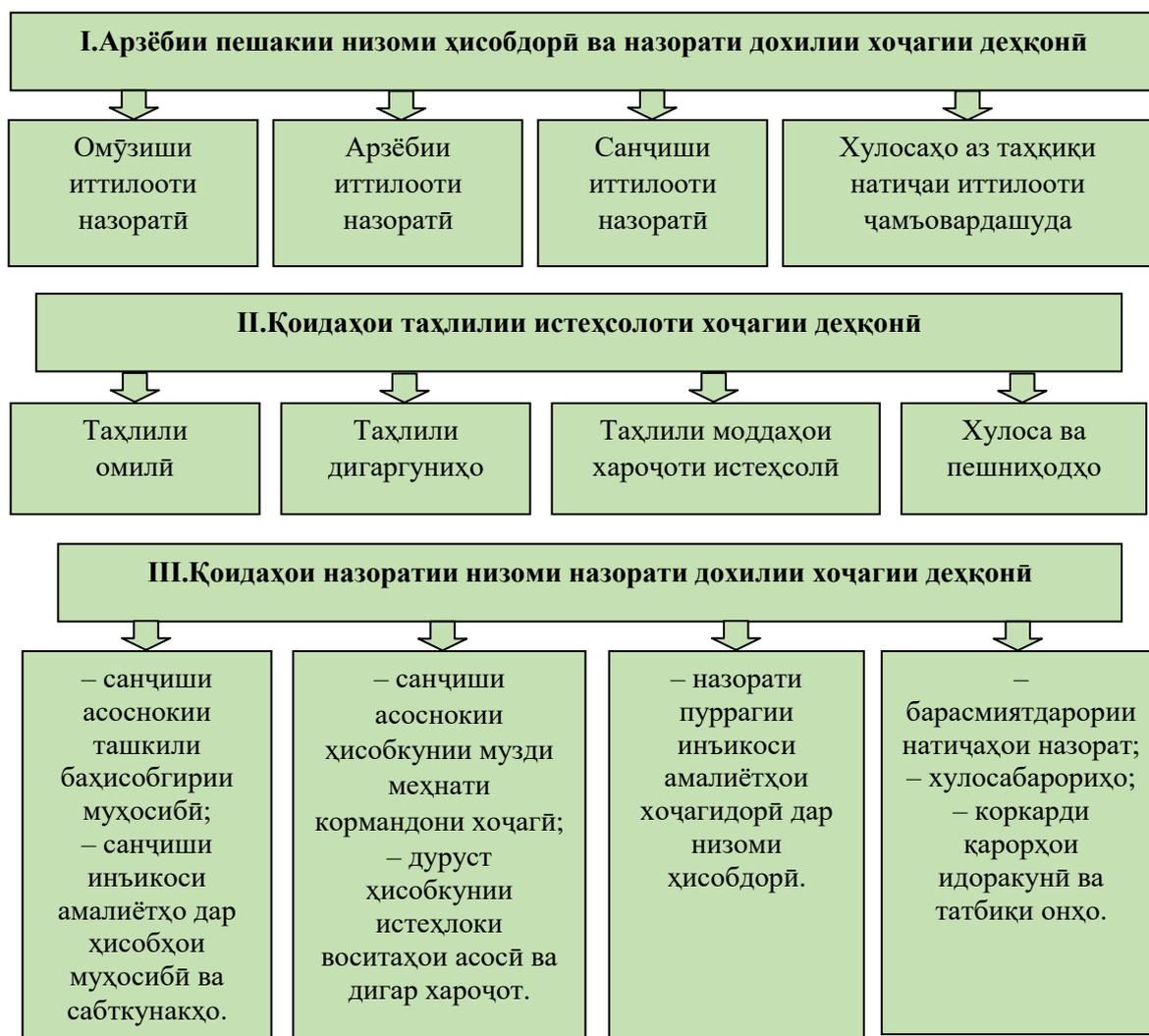
Диаграммаи 1. – Ҳиссаи саршумори чорвои маҳсулноки хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷамъи саршумори чорвои маҳсулноки тамоми бахшҳои хоҷагиҳои вилоят, %

Сарчашма: таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси [3, с.240-264]

Тавре аз тамоили рақамҳои диаграмма бармеояд, ҳиссаи саршумори чорвои маҳсулноки хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷамъи саршумори чорвои маҳсулноки тамоми бахшҳои хоҷагиҳои вилоят танҳо аз ҳисоби асп, буз ва гӯсфанд то андозае назаррас аст. Лекин ин рақам дар сатҳи зарурӣ қаноатбахш нест, чунки хоҷагиҳои деҳқонӣ аз рӯйи ягон намуди чорво, ҳатто, аз се як ҳиссаро дар сохтори тамоми бахшҳои хоҷагиҳои вилоят ишғол накардаанд. Вобаста ба рақамҳои ҷойдошта, зарур шуморида мешавад, ки дар хоҷагиҳои деҳқонӣ саршумори чорвои маҳсулдеҳ зиёд карда шуда, ҳиссаи ин хоҷагиҳо дар баробари корхонаҳои кишоварзӣ ва аҳоли ҳадди ақал ба 25-30% расонида шавад. Тавре дар боло зикр карда шудааст, таъмини чунин шароит аз дастрасии хоҷагиҳо ба воситаҳои пулӣ, аз ҷумла, захираҳои қарзии арзон вобаста мебошад.

Муайян карда шудааст, ки дар шароити аксарияти хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бинобар сабаби низоми идоракунии нисбатан нокомил доштанишон, имконияти таъсиси шуъбаи низоми назорати дохилӣ мавҷуд нест. Дар чунин шароит, роҳбари хоҷагиҳои деҳқонӣ, муҳосиб ва дигар ашхоси масъули хоҷагиро зарур аст, ки назорати пурраро аз болои натиҷаҳои ниҳонии фаъолият ба роҳ монанд. Назорати дохилӣ бояд роҳу равиши ягонро ҷиҳати дар ҳисобҳои муҳосибӣ ва сабткунакҳои андозӣ нишон додани амалиётҳои хоҷагӣ таъмин намояд. Инчунин, чораҳои низоми назорати дохилӣ риояи талаботи қонунгузори соҳаи ҳисобдорӣ ва сиёсати ҳисобдориро бояд дар бар гирад. Дар ҳақиқат, низоми назорати дохилии хоҷагиҳои деҳқонӣ босамар дониста мешавад, агар он тадбирҳои назоратиро дар заминаи пайдарпайии мантиқӣ роҳандозӣ намояд. Аз ин рӯ, низоми мазкур бояд методикаи муносиби татбиқи чорабиниҳои назоратиро дар ин субъектҳои соҳаи кишоварзӣ фарогир бошад (расми 2).

Расми 2.– Методикаи амалкарди низоми назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз тартиботи дар расми 2 овардашуда дида мешавад, ки методикаи амалкарди низоми назорати дохилии хоҷагиҳои деҳқонӣ аслан се марҳилаи асосиро дар бар мегирад: 1. Муайян намудани дараҷаи устувории ҳадамоти ҳисобдорӣ ва назорати дохилӣ. Бояд қайд намоем, ки ҳадаф аз баҳодиҳии пешакии дар расм овардашуда муайян намудани сатҳи хавфи мавҷудаи низомҳои зикршуда мебошад. 2. Дар асоси қоидаҳои мухталиф ба роҳ мондани таҳлили ҷиҳатҳои алоҳидаи истехсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ. Роҳандозии ин қоидаҳо имконият медиҳад, ки дараҷаи таъсири омилҳо муайяну ошкор гардад, динамикаи истехсолот ва моддаҳои алоҳидаи хароҷот аз мавқеи миқдорию сифатӣ таҳлил карда шуда, натиҷаҳои зарурӣ бароварда шаванд. 3. Дар марҳилаи 3-юм тадбирҳои назоратӣ аз болои объектҳои алоҳидаи ҳисобдорӣ ҷорӣ карда мешаванд, ки аз натиҷаи онҳо хулосаю машваратҳои зарурӣ бароварда шуда, қарорҳои идоракунӣ қабул мегардад.

Дар таҳқиқот ошкор гардидааст, ки ҷараёни роҳандозии СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» дар хоҷагиҳои деҳқонии ватанӣ баъзе аз мушкилот дорад, аз ҷумла: а) санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии ватанӣ дар соҳаи

баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ муқаррароти СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ»- ро ба пуррагӣ фаро намегиранд; б) аксари муҳосибони хоҷагиҳои деҳқонӣ дониши кофӣ надоранд, аз ҷумла малакаҳои истифодабарии муқаррароти СБҲМ. Дар ин самт мушаххас карда шудааст, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳадафи асосии низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ аз таъмини дақиқии нишондиҳандаҳо ва мувофиқати онҳо ба талаботи доираи васеи истифодабарандагони иттилооти ҳисоботӣ иборат мебошад. Ҷорӣ намудани СБҲМ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҷиҳати тартибдиҳии сиёсати ҳисобдорӣ дуруст мусоидат менамояд. Сиёсати ҳисобдорӣ мазкур дар навбати худ, ҷиҳати роҳандозии нисбатан осони муқаррароти СБҲМ мусоидат менамояд.

Барои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) шаклҳои ҳисоботи зерин тавсия карда шудааст: 1. Ҳисоботи ҳармоҳа, шакли ХД-1 «Музди меҳнат». Ҳисоботи мазкур дар асоси маълумоти шакли №8- ХД «Варақаи ҳисобкунию пардохти музди меҳнати коргарони хоҷагии деҳқонӣ (сомонӣ)» тартиб дода мешавад. 2. Ҳисоботи семоҳа, шакли ХД-2 «Ҳисобот дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ». Ин ҳисобот дар асоси маълумоти шакли №10-ХД «Китоби баҳисобгирии муҳосибии даромад ва хароҷоти хоҷагии деҳқонӣ» ва шакли №11-ХД «Варақаи баҳисобгирии даромади умумии хоҷагии деҳқонӣ» тартиб дода мешавад. 3. Ҳисоботи 9-моҳа, шакли ХД-3 «Ҳисобот дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ». Ҳисоботи мазкур дар асоси маълумоти шакли №10-ХД «Китоби баҳисобгирии муҳосибии даромад ва хароҷоти хоҷагии деҳқонӣ» ва шакли №11-ХД «Варақаи баҳисобгирии даромади умумии хоҷагии деҳқонӣ» тартиб дода мешавад. 4. Ҳисоботи солона, шакли ХД-4 «Ҳисобот дар бораи дороиҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ». Ин ҳисобот дар асоси маълумоти шакли №1-ХД «Варақаи баҳисобгирии дороиҳои ҷорӣ», шакли №2-ХД «Китоби баҳисобгирии молу маҳсулот», шакли №3-ХД «Варақаи баҳисобгирии ҷорво», шакли №4-ХД «Варақаи баҳисобгирии паранда», шакли №5-ХД «Китоби баҳисобгирии амвол (майдони замин)», шакли №6-ХД «Китоби баҳисобгирии амвол (натиҷаи истифодабарии замин)», шакли №7-ХД «Варақаи баҳисобгирии воситаҳои асосӣ» ва шакли №9-ХД «Варақаи баҳисобгирии ҳисоббаробаркуниҳо ва дигар амалиётҳо танҳо аз рӯи ҳисобҳои 10410, 10520, 11800» тартиб дода мешавад.

Боби сеюми диссертатсия ба «Такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» бахшида шуда, таҳқиқи танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), дарёфти шароити имкониятҳои рушди методикаи корҳои ҳисобдорӣ ва такмили чараҳои баҳисобгирии муҳосибиро дар онҳо фаро мегирад.

Роҳу равишҳое, ки дар самти танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ татбиқ мегарданд, онҳо дар маҷмӯъ, механизми муайяно ба вучуд меоранд. Аз ин рӯ, механизми танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ воситае мебошад, ки тавассути он муносибатҳои истехсолию иқтисодӣ ва

сиёсати давлатӣ дар баҳши кишоварзӣ ба вучуд омада, ҳадафи ниҳоии он химояи манфиатҳои хоҷагиҳои мазкур мебошад (расми 3).

Расми 3. – Механизми танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Расми 3 нишон медиҳад, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтисоди хоҷагиҳои деҳқонӣ унсуре марказии иқтисоди миллӣ маҳсуб меёбад. Вобаста ба ин, танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ҷиҳати рушди онҳо мусоидат менамояд, самти бартаридоштаи иқтисоди аграрӣ ва дар маҷмӯъ, иқтисоди мамлакат мебошад. Ба ақидаи муаллиф, агар унсурҳои механизми мазкур устувор ва фаъол бошад, пас амалкарди он барои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ мусоидаткунанда боқӣ мемонад ва баръакс.

Низоми қоидаҳои, ки дар баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ мавриди истифода қарор мегиранд, ҳамчун амсилаи умумии пешбурди баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои мазкур баромад менамоянд. Амсилаи баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар қадвали 3 оварда шудааст, ки қисмати заминавӣ, вазифавӣ ва танзимкуниро дар бар мегирад.

**Чадвали 3. – Амсилаи умумии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар
хоҷагиҳои деҳқонӣ**

1.Қисмати заминавӣ
1.1.Объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ
1.2.Ҳадаф ва вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ
1.3.Иттилоот оид ба хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ворид карда шудаанд
1.4.Истифодабарандагони иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ, аз ҷумла: 1.4.1. Истифодабарандагони дохилӣ; 1.4.2. Истифодабарандагони берунӣ; 1.4.3. Истифодабарандагони манфиати молиявидошта; 1.4.4. Истифодабарандагони манфиати молиявӣ надошта.
1.5.Принсипҳои баҳисобгирии муҳосибӣ
2.Қисмати вазифавӣ
2.1.Вазифаҳои ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ
2.2. Усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, аз ҷумла: 2.2.1. Ҳуҷҷатноккунӣ; 2.2.2. Барӯйхатгирӣ; 2.2.3. Баҳодихӣ; 2.2.4. Арзишмуайянкунӣ; 2.2.5. Ҳисобҳои муҳосибӣ; 2.2.6. Сабти дугарафа; 2.2.7. Тавозуни муҳосибӣ; 2.2.8. Ҳисоботи молиявӣ.
3.Қисмати танзимкунӣ
Сатҳи I. 3.1.1. Танзими қонунгузори баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, аз ҷумла: 3.1.1.1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» 3.1.1.2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)»
Сатҳи II. 3.2.1. Танзими меъёри баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, аз ҷумла: 3.2.2. Дастурамалҳо, низомномаҳо, инчунин, нақшаҳои, ки асоси методологӣ дошта, аз ҷониби мақомоти ваколатдор таҳия мегарданд ва аз санадҳои қонунгузорӣ сарчашма мегиранд.
Сатҳи III. 3.3.1. Танзими баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба меъёрҳои сиёсати ҳисобдорӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои муҳити дохилии хоҷагиҳои деҳқонӣ асос меёбад.

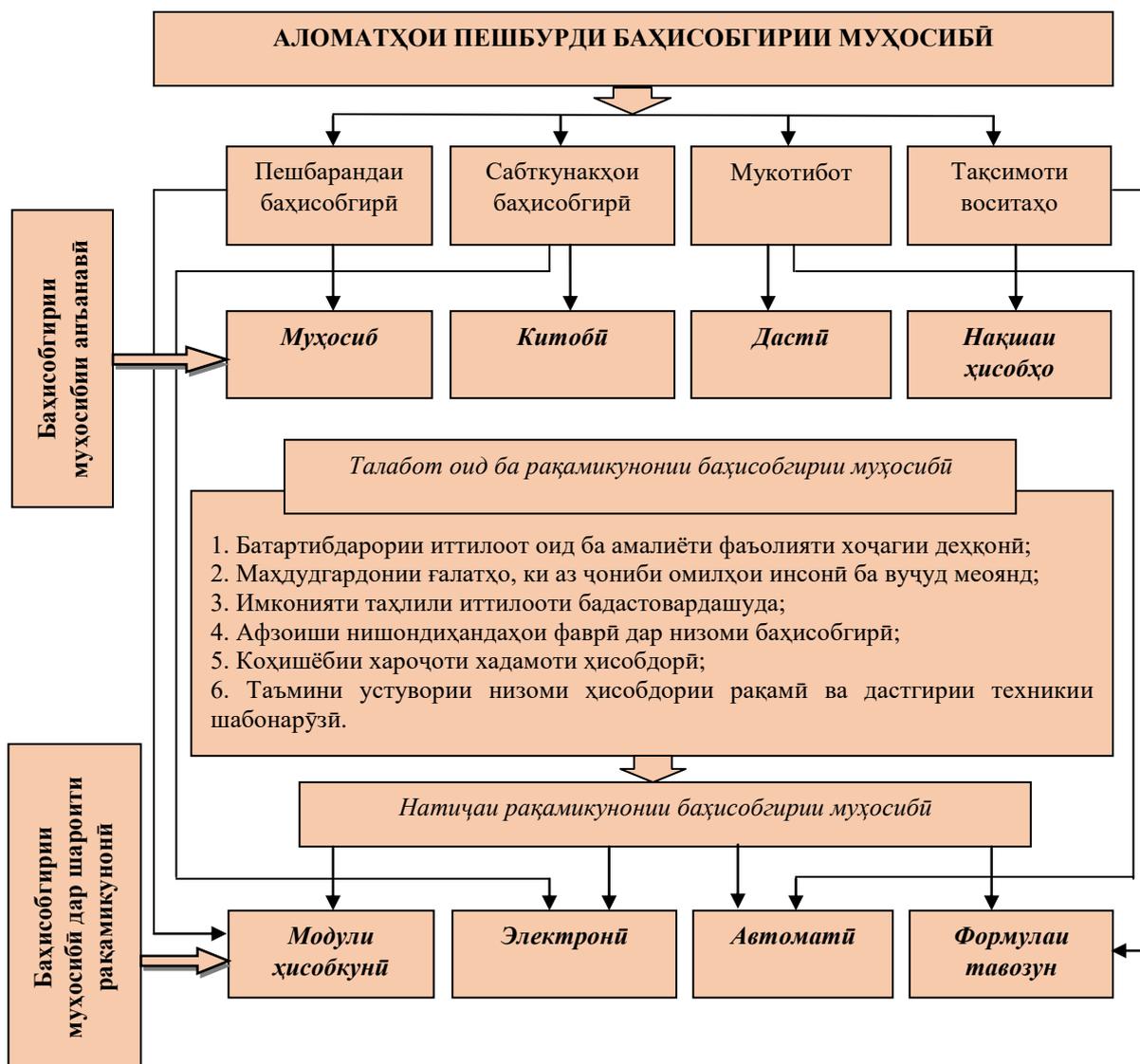
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре ки дар чадвали 3 оварда шудааст, қисматҳои дар амсила пешниҳодшуда тамоми ҷанбаҳои ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибиро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ дар бар мегирад. Қисмати 1 доираи қорҳои баҳисобгирӣ, мақсади муайянгардида ва вазифаҳои иҷрошавандаро дар назар дорад. Дар ин қисмат, ҳамчунин, иттилооти ҳаёти хоҷагидорӣ, ки аз ҷониби ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ ба низоми иттилоотӣ ворид карда мешаванд, оварда шудааст. Ҳадамоти ҳисобдорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ низ бояд барои истифодабарандагони иттилоот маҳзани маълумотиро ба вуҷуд оварда тавонад. Қисмати вазифавии амсила вазифаҳои аз ҷониби низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ иҷрошаванда ва унсурҳои методологияи баҳисобгирии муҳосибиро дар бар

мегирад. Бояд қайд намоем, ки тамоми амалҳои аз ҷониби хадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ иҷрошаванда дар доираи 8 унсури мазкур анҷом дода мешавад. Дигар карда гӯем, фаъолияти баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ чун дигар субъектҳои иқтисодӣ дар асоси усулҳои қайдшуда пеш бурда мешавад. Ин усулҳо кори хадамоти ҳисобдориро аз оғоз то анҷом дар бар мегиранд. Қисмати 3-юм, ки масоили танзимкунии корҳои ҳисобдориро дар назар дорад, тадбирҳои танзимкуниро дар ҳама сатҳҳо фаро мегирад. Амалан чунин сатҳҳои танзимкунӣ вучуд доранд, лекин чораҳои танзимкунӣ на аз ҷониби ҳама сатҳҳо таъсирнок арзёбӣ мегардад. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта, воқеияти тадбирҳои танзимкунӣ дар ҳама сатҳҳо муҳим шуморида мешавад.

Ҳамин тавр, дар маҷмӯъ, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ мукамал ҳисобида мешавад, агар амсилаи умумии пешниҳодшуда дар амалияи фаъолияти субъектҳои зикршудаи баҳши кишоварзӣ дар сатҳи зарурӣ имконияти роҳандозӣ дошта бошад.

Воқеан, баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳама субъектҳои иқтисодӣ вобаста ба шароити рақамӣ сифатан дигаргун гаштааст. Алалхусус, дар хоҷагиҳои деҳқонӣ низоми маъмулӣ ва муосири корҳои ҳисобдориро аз ҳам фарқ намудан мумкин аст. Вобаста ба ин, амсилаи пешбурди корҳои ҳисобдории хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити рақамикунонӣ вижагиҳои худро дорад (расми 4).

Расми 4. – Амсилаи пешбурди баҳисобгирӣ муҳосибӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити рақамикунӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар расми 4 амсилаи пешбурди баҳисобгирӣ муҳосибӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити рақамикунӣ оварда шудааст. Тавре дида мешавад, тафовути асосии баҳисобгирӣ муҳосибӣ маъмулӣ ва хадмоти ҳисобдорӣ дар шароити рақамикунӣ сифатан дигаргун гаштани аломатҳои пешбурди корҳои ҳисобдорӣ мебошад. Масалан, агар қаблан пешбарандаи баҳисобгирӣ муҳосиб буд, пас дар шароити рақамӣ, модули ҳисобкунӣ мебошад. Ҳамчунин, сабткунакҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ, муқотиботи ҳисобҳо ва тақсимои воситаҳо низ шаклан дигаргун гаштаанд.

Бояд қайд намоем, ки чиҳати гузариш ба муқосиботи рақамӣ хоҷагиҳои деҳқониро зарур аст, ки муҳити пеш бурдани корҳои баҳисобгирӣ дар шароити рақамикунӣ дошта бошанд. Дар маҷмӯъ,

роҳандозии корҳои баҳисобгирӣ дар муҳити рақамӣ имконият медиҳад, то иттилооти низоми ҳисобдорӣ ба таври фаврӣ ва дақиқ андухта шавад, омилҳои инсонӣ, ки барои аз байн бурдани эътимоднокии иттилооти ҳисоботӣ мавҷуд буданд, маҳдуд гарданд. Дар ниҳоят, сарфаи вақт, коҳишёбии ҳаққи меҳнати муҳосиб, пайдо гардидани имконияти таҳлилу арзёбии нишондиҳандаҳои хоҷагӣ ва фавран қабул намудани қарорҳои зарурӣ таъмин мегардад.

Дар шароити рушди роҳу равишҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ба стандартҳои байналмилалӣ таъяс менамоянд, коркарди меъёрҳои пешбурди корҳои ҳисобдорӣ, ки ба таҷрибаи ватанӣ асос ёфтааст, амри зарурӣ мебошад. Чунин равиш дар таҳқиқот омӯхта шуда, дар натиҷа амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст, таҳия карда шудааст (ҷадвали 4).

Матни ҷадвали 4 нишон медиҳад, ки амсилаи пешниҳоднамуда аз се қисмати ба ҳамдигар алоқаманд иборат мебошад. Қисмати якум, ки меъёрҳои муносиби ҳадамоти ҳисобдориро дар бар мегирад, ба ҳафт гурӯҳ тақсимбандӣ гардидааст. Ин меъёрҳо дар асоси методологияи умумие, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» фаро мегирад, таҳия гардидааст. Меъёрҳои зикргардида мукаммалии баҳисобгирии муҳосибӣ, тибқи муқаррароти қонунгузорӣ пеш бурдани корҳои ҳисобдорӣ, таркиби сиёсати ҳисобдорӣ, тартиби баҳисобгирии объектҳо, назорати ҳолати воқеии дороиҳо, инчунин, меъёру муқаррароти алоҳидаро оид ба ҳисоботи муҳосибӣ дар бар мегирад. Дар қисмати дуюм, яъне тавсифи меъёрҳои муносиби ҳадамоти ҳисобдорӣ, таркиби меъёрҳо ошкор ва тавсиф карда шудааст, ки татбиқи онҳо барои хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳамчун субъектҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносиб мебошад. Қисмати сеюм – шарҳи меъёрҳои муносиб барои ҳадамоти ҳисобдории хоҷагиҳои деҳқонӣ, роҳу равишҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ин хоҷагиҳо мушаххас гардонда шудааст. Ин қисмат дар асоси муқаррароти Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» ва амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ таҳия карда шудааст.

Ҷадвали 4. - Амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст

Меъёрҳои муносиби хизматҳои ҳисобдорӣ	Тавсифи меъёрҳои муносиби хизматҳои ҳисобдорӣ	Шарҳи меъёрҳои муносиб барои хизматҳои ҳисобдорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ
<i>Низомнокии баҳисобгирии муҳосибӣ</i>	Навиштаҷоти дугарафаи комил, пурра, мунтазам оид ба амалиёти хоҷагиҳои деҳқонӣ	Дарахту ниҳолҳо, бино, чорвои маҳсулдиханда ва корӣ, паранда, техникаи кишоварзӣ, воситаҳои нақлиёт, асбобу анҷом, ки дороиҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошанд, инчунин музди меҳнат, самара, маҳсулот ва даромади онҳо бояд аз тариқи навишти дугарафа дар низомии ҳисобдорӣ сабт карда шаванд
<i>Риояи принципҳои ҳисобдорӣ ва баландсифат будани ҳисоботи молиявӣ</i>	Мунтазамии рафти баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ошкоро, саривақтӣ, эътимоднок ва муқоисашавандагии нишондихандаҳои ҳисоботи муҳосибӣ	Низомии баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд мунтазам амал намуда, объектҳои болозикр, инчунин дороиҳои, ки дар натиҷаи аз аъзогӣ баромадани узви хоҷагии деҳқонӣ аз ҳисоби хоҷагӣ кам мешаванд, фарогир бошад
<i>Сиёсати ҳисобдорӣ комил</i>	Сиёсати ҳисобдорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд нақшаи ҳисобҳо, ҳуҷҷатҳои аввалия, тартиби барӯйхатгирии ва баҳодиҳии объектҳо, гардиши ҳуҷҷатҳо, идоракунии иттилоот ва назорати амалиёти хоҷагидориро дар бар гирад.	Унсурҳои сиёсати ҳисобдорӣ хоҷагии деҳқонӣ бояд талаботи хизматҳои ҳисобдориро оид ба пешбурди баҳисобгирии, баҳодиҳӣ, ҳуҷҷатноккунии амалиёти хоҷагидорӣ, барӯйхатгирии объектҳо, бунёди маҳзани иттилоотӣ ва низомии назоратӣ қонеъ гардонида тавонад
<i>Риояи талаботи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ</i>	Ҳамчун ченаки объектҳои баҳисобгирӣ қабул гардидани пули милли (сомонӣ), алоҳидагии баҳисобдорӣ, ҳамешагии амалкарди хизматҳои ҳисобдорӣ, истифодаи навишти дугарафа, муқоисашавандагии нишондихандаҳои намудҳои алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ, қайди саривақтӣ ва дақиқи амалиёти ҳаёти хоҷагии деҳқонӣ дар низомии ҳисобҳо	Хоҷагиҳои деҳқониро зарур аст, ки нишондихандаҳои пулии низомии ҳисобдориро бо пули милли, яъне сомонӣ сабт намоянд. Ҳамчунин, дар алоҳидагӣ пешбурди баҳисобгирии дороиҳову уҳдадорихоро ба роҳ монда, ғаъолияти мунтазами хизматҳои ҳисобдориро таъмин намоянд, аз тариқи истифодаи навишти дугарафа амалиёти хоҷагидориро сабт намуда, ягонагии нишондихандаҳои баҳисобгирии таркибии таҳлилӣ ва баҳисобгирии муносибро роҳандозӣ намоянд
<i>Ба роҳ мондани баҳисобгирии дуруст, саривақтӣ ва арзёбии объектҳо дар низомии ҳисобдорӣ</i>	Сабти объектҳо дар низомии ҳисобдорӣ бо арзиши воқеӣ, бозорӣ, асли, инчунин, баҳисобгирии муносиби истеҳлоки дороиҳои дарозмуддат	Роҳбари хоҷагии деҳқонӣ бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ метавонад низомии баҳисобгирию ҳисоботдиҳиро дар хоҷагӣ ба роҳ монад
<i>Гузaronидани барӯйхатгириҳо, ки эътимоднокии нишондихандаҳои низомии ҳисобдориро тасдиқ менамояд</i>	Гузaronидани барӯйхатгирии дар амалиёти иҷоравӣ, хариду фурӯш, дар арафаи ҳисоботи солана, ивазшавии ашхоси масъули моддӣ, ҳолатҳои дуздӣ ва талафи дороиҳо дар натиҷаи офатҳои гуногун, тағйири хоҷагӣ ҳатмӣ буда, роҳбари хоҷагиҳои деҳқонӣ низ тартибу муҳлати онро муқаррар менамоянд. Натиҷаҳои барӯйхатгирии бо роҳҳои муносиб барқарор гардида, дар низомии ҳисобдорӣ қайд карда мешаванд	Тағйироти миқдорию сифатии дороиҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ зарурати гузaronидани барӯйхатгириро дар онҳо ба вуҷуд меорад. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ бештари вақт ҳолати мазкур ба хоричшавии аъзоёни он вобаста аст. Ҳолати мазкур дар тавозуни хоҷагӣ тағйироти дороиҳоро ба миён меорад
<i>Соли ҳисоботӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ</i>	Соли ҳисоботӣ 1 январ шуруъ гардида, 31 декабр хотима меёбад. Хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳисоботи молиявии соланаро то 30 апрели соли баъд аз соли ҳисоботӣ пешниҳод менамоянд	Ҳисоботи муҳосибии хоҷагии деҳқонӣ бояд аз ҷониби маҷлиси аъзои хоҷагӣ баррасӣ ва тасдиқ карда шавад. Хоҷагии деҳқонӣ уҳдадор аст, ки талаботи низомии ҳисоботи муҳосибиро риоя намояд, ҳисоботи оморӣ ва дигар намуди ҳисоботро пешниҳод кунад

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [4], [5].

Дар маҷмуъ, амсилаи таҳиягардида барои хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносиб мебошад. Ба роҳ мондани хадамоти баҳисобгирии муҳосибии ин хоҷагиҳо дар асоси меъёрҳои болозикр имконият медиҳад, ки низоми комили корҳои ҳисобдорӣ ба вучуд оварда шавад. Афзалияти амсилаи мазкур дар он аст, ки тартиби методологии дар он таҳияшуда тадбирҳои хадамоти мукаммали ҳисобдорӣ мебошад.

Муайян карда шудааст, ки имрӯзҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон шаклҳои зерини ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ амал менамоянд: 1) шакли одии баҳисобгирӣ аз рӯи принципи «даромад – хароҷот»; 2) шакли содакардашудаи баҳисобгирӣ бо дарназардошти принципи сабти дутарафа; 3) шакли журнал-ордерии баҳисобгирӣ. Ҷиҳати интихоби шакли муносиб, ба назар гирифтани ҳолатҳои зерин муҳим арзёбӣ гардидааст: а) ҳаҷми хоҷагии деҳқонӣ ва сатҳи махсусгардонии он; б) миқдори намудҳои ғаъолият ва истеҳсолот; в) сатҳи таҳассусмандии хоҷагидор дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ; г) тамоюли хоҷагии деҳқонӣ ба самти рушди минбаъда.

Бо мақсади такмили чараёни баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар диссертатсия марҳилаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, рафти баҳисобгирии воситаҳои пулии хазина ва ҳисобҳои бонкии хоҷагиҳои деҳқонӣ, низоми баҳисобгирии муҳосибии объектҳои воситаҳои асосӣ, ҳисоббаробаркуниҳо бо супоришдиҳандагон, таъминкунандагон ва пудратчиҳо, инчунин назорати дохилии воситаҳои пулии нақдӣ ва ғайринақдӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ таҳия гардидаанд, ки барои хоҷагиҳои мазкур тавсияшаванда мебошанд.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

Таҳқиқоти иҷрогардида имкон дод, то як қатор нуктаҳои назариявӣю методӣ, тавсиявӣ ва пешниҳодҳои амалӣ оид ба рушди назария, методика ва амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) таҳия карда шаванд.

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Дар натиҷаи таҳқиқ муайян гардид, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ субъектҳои ғаъоли низоми иқтисоди бозорӣ мебошанд. Ин хоҷагиҳо дар ҳама гуна шароит мавқеи устувор дошта, метавонанд амнияти озукавориро таъмин намоянд ва вобастагии иқтисодиётро аз молҳои озукавории воридотӣ аз байн баранд. Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бо сатҳи баланди мустақилияти худ ва истифодаи усулҳои бартаридоштаи ғаъолият дар баланд бардоштани некуаҳволии иҷтимоӣю иқтисодии мардуми деҳот нақши калидӣ мебозанд. Дақиқ гардид, ки канорагирии ҳокимияти шуравӣ дар самти бунёди муносибатҳои иқтисодии шахру деҳот ҳамчун омили

таърихӣ ба рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) таъсири манфӣ расонидааст. Дар ин чода, татбиқи сиёсати давлатӣ дар баҳши аграрии иқтисодиёт муҳим арзёбӣ мегардид ва дастгирии давлатии онҳо амри зарурӣ буд [1-М; 2-М; 12-М; 13-М].

2. Аз мавқеи назариявию меъёрӣ асоснок гардид, ки самаранокии идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба иттилооти дақиқи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ вобаста мебошад. Аз мавқеи дурнамои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) зарурати истифодаи навишти дутарафа, такмил ва рушди шаклу усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар онҳо муайян карда шуд. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ истифодаи шакли содакардашудаи баҳисобгирӣ бо дарназардошти принсипи сабти дутарафа муҳим арзёбӣ карда шуд. Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ки субъектҳои мустақили баҳши аграрии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, бинобар ин, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар онҳо бояд мушаххас гардонида шавад ва дар онҳо афзалиятҳои технологияҳои рақамии соҳаи ҳисобдорӣ ҷорӣ карда шавад [1-М; 6-М; 9-М].

3. Тибқи маҳакҳои ниҳодӣ ва заминаҳои концептуалӣ имрӯзҳо зарурати воқеии истифодабарии нигоҳдорандаҳои комили иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ мавҷуд аст, ки дар шароитҳои мушаххас ҷиҳати пешбурди саривақтии баҳисобгирии муҳосибӣ омодакунии ҳисоботи эътимоднок мусоидат намояд. Иттилооти ҳисоботи молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бояд эътимоднок, пурмазмун ва муқоисашаванда бошад, ки тавонад натиҷаи воқеии фаъолиятро дар давраи сипаришуда ва маълумоти заруриро ҷиҳати ноилгардӣ ба тасмимҳои оянда дар бар гирад. Бо назардошти мушкилоти ҷойдошта, татбиқи муқаррароти дастурамали соҳавӣ, яъне “Дастурамали пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи муҳосибӣ” дар хоҷагиҳои деҳқонӣ амри зарурӣ мебошад [3-М; 8-М; 17-М].

4. Равишҳои методологии баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд ба концепсияи амалкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ бошад. Вобаста ба ин, риояи ҳатмии муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» ва истифодаи ҷиҳатҳои имконпазири таҷрибаи байналмилалӣ дар шароити хоҷагиҳои деҳқонии (фермерӣ)-и ватанӣ амри зарурӣ мебошад. Ҷамчунин, дар ин радиф, тавсия дода мешавад, ки низоми назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд мукамал ва устувор бошад, то барои сари вақт муайяннамоии мушкилоти мавҷуда, пеш аз ҳама, ошкорсозии ҳолатҳои вайронгардии меъёрҳои қонунгузори соҳаи ҳисобдорӣ ва тартиботи дохилӣ муносиб бошад [15-М; 18-М].

5. Маълум гардид, ки дар сурати роҳандозии стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, мақсади нахустини ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ қонеъгардони талаботи истифодабарандагони иттилоот баромад менамояд. Аз ин рӯ, ноилгардӣ ба

чунин мақсад сармоягузорию хочагиҳои деҳқониро зиёд намуда, гузариши корҳои ҳисобдориро аз миқдор ба сифат таъмин менамояд. Татбиқи СБХМ дар хочагиҳои деҳқонӣ методологияи дохилии корҳои ҳисобдориро устувор гардонид, чиҳати коркарди сиёсати ҳисобдорию мувофиқ ба таҷрибаи пешқадам мусоидат менамояд [3-М; 14-М].

6. Таҳлилу баҳодиҳии ҳолати имрӯзаи низомҳои ҳисобдорӣ ва таҳияи ҳисобот дар хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) нишон дод, ки дар сатҳи хочагиҳои деҳқонии ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама, хочагиҳои деҳқонии (фермерии) водии Зарафшон корҳои ҳисобдорӣ дар сатҳи каноатбахш ба роҳ монда нашудааст. Мушкилоти ҷойдошта, пеш аз ҳама, инҳо мебошанд: а) истифодаи нокифояи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабтқунакҳои баҳисобгирии муҳосибӣ; б) на дар ҳама хочагиҳо ҷой доштани шароити муносиби пеш бурдани корҳои ҳисобдорӣ, яъне набудани утоқҳои кории мушаххас, ки барои пешбурди фаъолияти муҳосибии хочагии деҳқонӣ нигаронида шудааст; в) амалкарди миқдори нисбатан ками хочагиҳои деҳқонӣ, ки аз имконияти техникаҳои рақамии соҳаи ҳисобдорӣ истифода менамоянд [3-М; 6-М].

7. Маълум карда шуд, ки натиҷаҳои мусбӣ танзими давлатии хочагиҳои деҳқонӣ ба амалкарди фаъоли унсурҳои механизми танзимкунӣ вобастагии зиёд дорад. Агар рафтори танзимкунандаи субъект тавре бошад, ки объектро дар сатҳи зарурӣ танзим карда тавонад, иҷрои вазифаҳо расидан ба ҳадафро таъмин кунанд, инчунин шароити имкониятҳои мавҷуда барои танзими босамари ҷорӣ ва бунёди муҳити рушди минбаъдаи фаъолияти танзимкунӣ кифоя бошанд, пас дар натиҷа, амалкарди механизми танзими давлатӣ ба рушди хочагиҳои деҳқонӣ мусоидат менамояд. Дақиқ гардид, ки хочагиҳои деҳқонии минтақаҳои ҷумҳурӣ ба дастгирии молиявӣ ниёз доранд. Бинобар ин, агар танзими давлатии онҳо аз мавқеи дастгирии молиявӣ анҷом дода шавад, пас рушди онҳоро таъмин кардан имконпазир мегардад. Тавре дар расми 3.2 оқибатҳои танзими давлатии хочагиҳои деҳқонӣ таҳия гардидааст, асоси онҳоро дастгирии молиявӣ ташкил менамояд [2-М; 18-М].

8. Мукамалгардонии баҳисобгирии муҳосибӣ дар хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз бисёр чиҳат ба коркард, ҷорӣ намудани ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабтқунакҳо вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, чиҳати баҳисобгирии амалиёти молиявӣ-ҳочагидорӣ ва банизомдарории онҳо истифодаи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабтқунакҳоеро муҳим мешуморем, ки тавонанд чиҳати ташаккули иттилооти пурра, кофӣ ва эътимоднок мусоидат намоянд. Чиҳати такмили методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дарёфти роҳу равишҳои муносиб амри воқеӣ мебошад, ки дар таҳқиқоти диссертатсионӣ онҳо дар намуди амсилаҳо ҷой дода шудаанд. Вобаста ба ин, дар таҳқиқот амсилаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) коркард ва таҳия гардиданд, аз ҷумла: а) амсилаи умумии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хочагиҳои деҳқонӣ; б) амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибии хочагиҳои

деҳқонӣ дар шароити рақамикунонӣ; в) амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст. Амсилаи аввал хусусияти умумӣ дошта, тартиботи пешбурди корҳои ҳисобдориро на танҳо барои хоҷагиҳои деҳқонӣ, инчунин, барои дигар субъектҳои иқтисодӣ дар назар дорад. Амсилаи дувум ҳамафарогир буда, чузъиёти ибтидоӣ, усулҳои татбиқшаванда ва танзими ҳадамоти ҳисобдориро дар ҳама зинаҳо фаро мегирад. Амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити рақамикунонӣ афзалияти иқтисоди рақамиро ифода намуда, иҷрои автоматӣ ва саривақтии корҳои ҳисобдориро пешниҳод мекунад. Амсилаи сеюм, ки ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст, пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва дигар амалҳои ҳадамоти ҳисобдориро аз мавқеи муқаррароти санадҳои қонунгузории амалкунанда таъмин менамояд [15-М; 16-М; 18-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Таҳқиқи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодакунии пешниҳоди ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и водии Зарафшон нишон дод, ки дар онҳо пешбурди корҳои ҳисобдорӣ ва таҳияи ҳисоботи муҳосибӣ якранг нест. Дар онҳо низоми нисбатан мураккаби баҳисобгирии муҳосибӣ ҷорӣ карда шудааст, ки низоми мазкур нусхабардории такрорӣ сабтҳоро талаб намуда, меҳнатталабии зиёдро ба вучуд овардааст. Дигар мушкилии ҷойдошта истифодаи нокифояи сабткунакҳо, пешбурди сабти одӣ ва мадди назар гардидани сабти дутарафа мебошад. Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки танҳо дар шумораи каме аз хоҷагиҳо низоми комил ва муосири баҳисобгирии муҳосибӣ амал менамояд. Масалан, ин ҳолат дар хоҷагии деҳқонии «Сӯфиён» ба ҷашм мерасад, ки бинобар ҳаҷми калони корҳои ҳисобдорӣ дар он баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҷониби муҳосибии кироӣ бо маълумоти махсус дар компютер дар асоси барномаи баҳисобгирии муҳосибии «1С: Корхона 5.5» пеш бурда мешавад [10-М; 12-М].

2. Аз таҳлилу арзёбии рақамҳои омили расмӣ оид ба истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ дар сатҳи вилояти Суғд бармеояд, ки онҳо нисбат ба дигар хоҷагиҳои вилоят ҳаҷми нисбатан назарраси маҳсулоти кишоварзиро истеҳсол менамоянд. Вазъияти ҷойдошта, аз як тараф, нақши калидии хоҷагиҳои деҳқониро дар таъмини амнияти озуқаворӣ вилоят нишон медиҳанд ва аз дигар ҷиҳат, зарурати воқеиро ба ташкил ва тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ дар онҳо пеш меорад. Аз таҳлилҳои гузаронидашуда муайян гардид, ки шумораи хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Суғд давоми солҳои 2018-2024 тамоюли зиёдшавӣ пайдо карда, ҳаҷми истеҳсолоти онҳо низ нисбатан афзоиш ёфтааст. Ошкор карда шуд, ки нишондиҳандаҳои миқдорӣ хоҷагиҳои деҳқонии вилоят оид ба чорводорӣ дар солҳои таҳлилшуда (2018-2024) мусбӣ нестанд. Дар ҷунин шароит зарур шуморида мешавад, ки ҳиссаи ин хоҷагиҳо аз ҳисоби доштани чорво дар ҷамъи умумии хоҷагиҳои вилоят бояд ҳадди

ақал ба 25-30% расонида шавад. Дар натиҷаи афзоиши имкониятҳои истеҳсолкунӣ ва ҳаҷми истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ зарурати рушди методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) пеш меояд. Чунки дар ин ҳолат ҳаҷми объектҳои баҳисобгирифташаванда аз қабилӣ захираҳои моддию молӣ (сӯзишворию нуриҳои минералӣ), воситаҳои истеҳсолот ва ҳосили аз хоҷагиҳо ба даст овардашаванда афзоиш меёбад ва баҳисобгирии дақиқу саривақтии онҳо методикаи мукаммали баҳисобгириро талаб менамояд [15-М; 17-М].

3. Муайян гардид, ки баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонии ватанӣ нисбатан ба методологияи умумии мақоми ваколатдори соҳа ва таҷрибаи пешрафтаи байналмилалӣ (СБҲМ) асос меёбад. Вобаста ба ҳаҷми хоҷагии деҳқонӣ, истифодаи методикаи мушаххаси пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ муҳим мебошад [14-М]. Дар таъя ба муқаррароти моддаи 8-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» сабтқунакҳои баҳисобгирии муҳосибӣ коркард ва таҳия гардиданд (шаклҳои №1-ХД – 11-ХД), ки онҳо барои пешбурди баҳисобгирии таркибӣ таҳлили дороиҳо, уҳдадориҳо, даромаду хароҷот, ҳисоббаробаркуниҳо ва дигар амалиёти хоҷагӣ нигаронида шудаанд [14-М; 15-М].

4. Таҳқиқот нишон дод, ки то ба имрӯз дар хоҷагиҳои деҳқонӣ шаклҳои мушаххаси ҳисоботи муҳосибӣ мавҷуд нест. Бинобар ин, зарурати коркард ва таҳияи шаклҳои ҳисоботи моҳона, семоҳа, 9-моҳа ва солона, ки барои ин хоҷагиҳо нисбатан муносибанд ва имконияти инъикоскунии иттилооти низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқониро доранд, ҷой дорад. Бо дарназардошти ин вазъ, дар таҳқиқот чунин шаклҳои ҳисоботи нисбатан муносиб таҳия шуданд: шакли ХД – 1, ҳисоботи ҳармоҳа оид ба «Музди меҳнат», шакли ХД – 2, ҳисоботи семоҳа «Дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ», шакли ХД – 3, ҳисоботи 9-моҳа «Дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ», шакли ХД – 4, ҳисоботи солона «Дар бораи дороиҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ» [3-М; 8-М; 9-М].

5. Хусусияти методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардид, яъне бо сабаби нисбатан хурд будани гардиши пулию молӣ, шумораи ками коргарон ва ҳаҷму арзиши дороиҳои манқули дар хоҷагиҳо истифодашаванда методикаи баҳисобгирии муҳосибии дар онҳо истифодашаванда нисбатан одӣ мебошад. Бинобар ин, методикаи мазкур комил доништа мешавад, агар он ҳадди ақал чунин шароитро таъмин карда тавонад: а) содагӣ, возеҳият ва якхелагиро дар сохтани ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабтқунакҳо таъмин намояд; б) объектҳои назоратшавандаро дар низоми ҳисобдорӣ пурра инъикос кунад; в) барои сари вақт таҳия намудани маълумоти зарурӣ, ки барои қабули қарорҳои идоракунӣ муҳиманд, мусоидат намояд [6-М; 9-М; 15-М; 17-М].

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Барномаи рақамикунонии соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2029. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 майи соли 2025, № 334.

2. Каримов, Б.Ҳ. Методология ва амалияи бунёдшавии низоми миллии баҳисобгирии молиявӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.08 [Матн] / Каримов, Баҳодур Ҳасанович. – Душанбе, 2025. – 360 с.

3. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмӯаи оморӣ), Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2025. – 390 с.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) аз 15 март 2016. - № 1289. - (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мод. 142.- (Қонуни ҚТ аз 1.10.2025 № 2191). - (Қонуни ҚТ аз 1.10.2025 № 2192).

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», ш. Душанбе, 25.03.2011., № 702.

6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе. – 2025. – 441 с.

7. Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2025. – 445 с.

8. Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2025 (маҷмӯаи оморӣ), Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2025. – 55 с.

ФЕҲРИСТИ КОРҲОИ ЧОПШУДАИ МУАЛЛИФ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

А. Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Бобомуродов, П.Х. Масъалаҳои назариявии идоракунии хароҷот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов, Н.Я. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2018. - №7. - С. 82-86. ISSN 2413-5151.

[2-М]. Бобомуродов, П.Х. К вопросу о роли дехканских хозяйств в продовольственном обеспечении населения [Текст] / П.Х. Бобомуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе. – 2018. - №8. - С. 128-131. ISSN 2413-5151.

[3-М]. Бобомуродов, П.Х. Государственная поддержка как важный фактор эффективного развития сельского хозяйства Республики Таджикистан» [Текст] / П.Х. Бобомуродов, Н.Я. Каримов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-

экономических и общественных наук. – Душанбе. - 2018. - №8. - С. 163-168. ISSN 2413-5151.

[4-М]. Бобомуродов, П.Х. Ташкили баҳисобгирӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / С.Ф. Низомов, П.Х. Бобомуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2020. - №8. - С. 133-140. ISSN 2413-5151.

[5-М]. Бобомуродов, П.Х. Хусусиятҳо ва аҳамияти фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди идоракунии иқтисоди миллӣ [Матн] / П.Х. Бобомуродов, Х.Х. Бадалов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2022. - №1 (40). - С. 29-35. ISSN 2308-054X.

[6-М]. Бобомуродов, П.Х. Истифодаи модели баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) (дар мисоли водии Зарафшон) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2023. - №4/2 (39). - С. 222-229. ISSN: 2663-0389.

[7-М]. Бобомуродов, П.Х. Ташаккули низоми баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ: ҷанбаҳои амалӣ [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2024. - №2 (41). - С. 94-103. ISSN: 2663-0389.

[8-М]. Бобомуродов П.Х. Мирзоалиев А.А. Такмилдиҳии баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) / П.Х. Бобомуродов, А.А. Мирзоалиев // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2025. - №4. - С. 175-182. ISSN: 2663-0389.

Б. Мақолаҳо дар дигар маҷаллаҳо ва маҷмуи маводи конференсияҳо

[9-М]. Бобомуродов, П.Х. Хусусиятҳои баҳисобгирии харочот дар хоҷагиҳои деҳқонии (фермерӣ)-ии ҚТ [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами омори соҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҷанбаҳои методӣ ва методологӣ” ДДМИТ ш. Душанбе. - 2018. - С. 174-179.

[10-М]. Бобомуродов, П.Х. Муаммоҳои ташаккулёбии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ аз рӯи натиҷаҳои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ. – Душанбе. - 2018. - С. 135-137.

[11-М]. Бобомуродов, П.Х. Нақши хоҷагиҳои деҳқонӣ дар рушди деҳот [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ аз рӯи натиҷаҳои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ. – Душанбе. - 2019. - С. 141-143.

[12-М]. Бобомуродов, П.Х. Масъалаҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии “Баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт”. – Душанбе. - 2020. - С. 85-90.

[13-М]. Бобомуродов, П.Х. Проблемаҳои муҳими фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конфронси илмӣ-назариявии Коллеҷи техникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. Осимӣ. – Душанбе. - 2020. - С.159-162.

[14-М]. Бобомуродов, П.Х. Масъалаҳои СБҲМ-41 “Кишоварзӣ” дар хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” (2020-2040). – Душанбе. - 2020. - С.105-107.

[15-М]. Бобомуродов, П.Х. Тартиби бурдани корҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Механизми татбиқи сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити индустриализунонии мамлакат: воқеият ва дурнамо” (ш. Душанбе, 23-юми октябри соли 2021). - С. 116-124.

[16-М]. Бобомуродов, П.Х. Методикаи баҳисобгирӣ ва идоракунии хароҷот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии ҚТ ва солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (2019-2021), 12-17.04.2021. - С. 541-544.

[17-М]. Бобомуродов, П.Х. Истифодаи нақшаи кории ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводҳои Конфронси илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ (18-21 апрели соли 2022). - С. 446-449.

[18-М]. Бобомуродов, П.Х. Ҷанбаҳои муҳими баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ (ш. Душанбе 27- апрели соли 2023). - С. 288-290.

[19-М]. Бобомуродов, П.Х. Тартиби бурдани баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи Конфренсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён бахшида ба “30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва “Соли маърифати ҳуқуқӣ” ДДМИТ (ш. Душанбе 24-уми апрели соли 2024). - С. 461-466.

[20-М]. Бобомуродов, П.Х. Совершенствование учета расходов и выхода продукции растениеводства [Текст] / П.Х. Бобомуродов // Материалы XI-ой Международной научно-практической конференции (22-23 октября 2023г., г. Душанбе). Общественный Институт

профессиональных бухгалтеров и аудиторов Республики Таджикистан. – 2023. - С.108-110.

[21-М]. Бобомуродов, П.Х. Самтҳои тақомули баҳисобгирии захираҳои истеҳсоли [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маҷлаи конфронси I илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил, аудит, андозбандӣ, назорати давлатии молиявӣ: таҳдидҳои муосир ва самтҳои рушд» (ДМТ, ш. Душанбе 19-20 январи соли 2024). - С.70-76.

[22-М]. Бобомуродов, П.Х. Муқаммалгардонии шаклҳои ташкилӣ - ҳуқуқии фаъолияти соҳибқорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маҷлаи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Афзалиятҳои стратегияи рушди иқтисоди миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалию инноватсионӣ» бахшида ба «Солҳои рушди саноат» (2022-2026) (01.04.2024). - С. 37-39.

[23-М]. Бобомуродов, П.Х. Раванди гузаронишҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маҷлаи конференсияи илмӣ – амалӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами баҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ” ДДМИТ, (ш. Душанбе, 18-майи соли 2024). - С.12-17.

[24-М]. Бобомуродов, П.Х. Тақмилдиҳии баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маҷлаи конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён ДДМИТ бахшида ба «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълонгардидани солҳои 2025-2030, «Соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо» эълоншудани соли 2025 ва 34-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, (21-26 апрели соли 2025). – Душанбе. - 2025. - С. 42-46.

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ФИНАНСОВО-
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

Резеви

УДК: 657: 631.1

ББК: 65.300-65.318

Б – 38

На правах рукописи

БОБОМУРОДОВ ПАЙРАВ ХАЙРИЕВИЧ

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И
ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В ДЕХКАНСКИХ
(ФЕРМЕРСКИХ) ХОЗЯЙСТВАХ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук
по специальности 5.2.18 – Бухгалтерский учет и аудит

Душанбе – 2026

Диссертация выполнена на кафедре бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета.

**Научный
руководитель:**

Мирзоалиев Абдумалик Абдунабиевич, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции

**Официальные
оппоненты:**

Кодирова Гулмо Толибовна, доктор экономических наук, доцент, заведующая кафедрой менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Манучехри Нозими Раджабзода, доктор философии (PhD), доктор по специальности 6D050800 - Учет и аудит, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.

**Ведущая
организация**

Таджикский национальный университет

Защита диссертации состоится 14 апреля 2026 года, в 14⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-100 при Международном университете туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбада, 48/5, учебный корпус "В", 3-й этаж, зал №305, электронная почта: 6d.koa-100@mail.ru, телефон ученого секретаря: (+992) 981000050.

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана и его официальном сайте (www.iutet.tj).

Автореферат разослан « ____ » « _____ » 2026 года.

Ученый секретарь

диссертационного совета,
Доктор философии (PhD)

Сайфиддинзода С.С.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Сельское хозяйство является одной из важнейших сфер реальной экономики Республики Таджикистан, на него в среднем приходится 61-62% занятого населения страны [6, с.86]. Дехканские хозяйства также относятся к активным субъектам аграрного сектора страны, которые играют важную роль в обеспечении продовольственной безопасности. Дехканские хозяйства наряду с большим экономическим значением, имеют также и социальную значимость. Развитие данных хозяйств является одним из основных факторов устранения социального неравенства между городским и сельским населением. В условиях Республики Таджикистан, 73% населения, которой живут в сельской местности, развитие дехканских хозяйств считается подходящим рычагом устранения социального неравенства. В целях повышения производительности труда в дехканских (фермерских) хозяйствах важным представляется внедрение цифровых решений. Отмечается, что «...цифровизация сельского хозяйства является важнейшим средством, которое может способствовать устранению существующих проблем и превращению данной отрасли в одну из современных, конкурентоспособных и устойчивых отраслей» [1].

Дехканские хозяйства изначально направлены на выполнение работ на рынке товарного производства, поэтому обеспечение эффективности в них невозможно без найма рабочей силы, широкого использования современных средств механизации и инновационных технологий и внедрения целостной системы учета. В связи с этим, повышение уровня механизации и внедрение инновационных возможностей и организация службы бухгалтерского учета в этих хозяйствах может повысить их пользу для аграрной экономики и национальной экономики в целом.

Практика деятельности субъектов сельского хозяйства, в том числе дехканских хозяйств показывает, что развитие этих хозяйств во многом зависит от совершенства управления активами, обязательствами и финансово-хозяйственными операциями. В качестве такой системы может выступать только служба бухгалтерского учета, поскольку все свершившиеся в хозяйстве факты и явления отражаются в учете. Вышеуказанные положения выражают необходимость формирования и ведения бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах. Действительно, сущность бухгалтерского учета в развитии дехканских хозяйств зависит от степени совершенства системы учета, поэтому, совершенствование методов его ведения представляется важным для целей укрепления места учета. С учетом этого, совершенствование методов бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах является актуальным. Из вышесказанного следует, что существует объективная необходимость

совершенствования методов бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах.

Степень изученности темы исследования. Отечественные и зарубежные экономисты посвятили множество научных работ исследованию теоретических и методологических основ бухгалтерского учета и финансовой отчетности в сельском хозяйстве, в том числе в дехканских (фермерских) хозяйствах. Отдельные аспекты бухгалтерского учета и финансовой отчетности дехканских (фермерских) хозяйств подробно отражены в трудах зарубежных авторов, таких как С.Е. Акопяна, Р.А. Алборова, Н.В. Бакулиной, Н.Н. Балашовой, П.С. Безруких, М.Ф. Бычкова, О.Э. Валтера, Ф.И. Васькина, Р.Р. Исламиева, М.И. Исмаилова, Э.А. Калачевой, В.В. Киселова, Н.А. Климцова, С.М. Консевский, Э.Г. Кузнецовой, П.А. Кусенко, Ф.Н. Майрча, В.П. Петрова, М.З. Пизенголца, О.П. Харитоновой, А.В. Чайнова, Ф.К. Шакирова, Д.А. Шестова и др. Общие вопросы, касающиеся организации и ведения бухгалтерского учета и финансовой отчетности в сельском хозяйстве, в частности в дехканских (фермерских) хозяйствах исследованы в публикациях отечественных ученых З.Р. Шарифова, К.Х. Хушвахтзоды, Н.М. Собирзоды, А.Н. Абдулмуминзоды, А.Х. Файзуллоева, Д.Т. Расулова, Д.Ч. Хукматова, Н.Дж. Хасановой, Д.Дж. Икромовой. Изучение выполненных исследований отечественных и зарубежных экономистов показало, что ими не исследованы конкретные аспекты бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах. Данное обстоятельство побудило нас исследовать условия и возможности совершенствования бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах.

Связь исследования с программами (проектами) и научными темами. Основные положения исследования основаны на Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2016 года, №392), Среднесрочной программе развития Республики Таджикистан на 2021-2025 (Постановление Маджлиси намояндагон Маҷлиси Оли Республики Таджикистан от 16 июня 2021 года, №441), «О дополнительных мерах по реализации Международных стандартов финансовой отчетности и Республике Таджикистан» (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 мая 2010 года, №231), «О дополнительных мерах по регулированию бухгалтерского учета и финансовой отчетности» (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 апреля 2012 года, №154). Диссертационное исследование соответствует отдельным пунктам плана научно-исследовательских работ кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета на 2023-2027 годы.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования заключается в разработке теоретических и методических подходов и предложении практических рекомендаций по совершенствованию элементов системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах.

Задачи исследования. Достижение поставленной цели требует решения следующих задач:

- исследование значения дехканских (фермерских) хозяйств для национальной экономики и обоснование оптимальных форм и методов бухгалтерского учета в них;

- определение методологических основ системы учета и оценки системы внутреннего контроля в дехканских (фермерских) хозяйствах;

- анализ функционирования системы бухгалтерского учета и отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах Республики Таджикистан;

- совершенствование методических элементов системы бухгалтерского учета в дехканских (фермерских) хозяйствах.

Объектом исследования является система бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах.

Предмет диссертационного исследования составляют теоретико-методические основы, практика бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах.

Гипотеза исследования основывается на том, что разработка теоретико-методических основ и представление практических рекомендаций способствует совершенствованию системы учета дехканских (фермерских) хозяйств, обеспечивает устойчивое развитие этих хозяйств.

Теоретическую базу исследования составляют опубликованные научные труды ученых-экономистов, диссертации, монографии и научные статьи отечественных и зарубежных ученых по вопросам совершенствования и развития системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах.

Методологическую базу диссертационного исследования составляют теоретические и эмпирические, абстрактно-логические, индуктивные и дедуктивные методы исследования, метод динамических рядов, статистического группирования, сравнительного анализа, факторального анализа, обобщения и другие методы исследования. Использование данных методов позволило глубоко и достоверно изучить систему бухгалтерского учета и финансовой отчетности дехканских (фермерских) хозяйств и получить достоверные научные выводы и практические рекомендации по ее совершенствованию и развитию.

Источники данных. Исследование опирается на нормативно-правовые акты, постановления Правительства Республики Таджикистан в области бухгалтерского учета, приказы Министерства финансов

Республики Таджикистан, МСФО, данные бухгалтерии и финансовой отчетности дехканских (фермерских) хозяйств, материалы конференций, диссертаций, монографий и научных статей отечественных и зарубежных ученых, посвященных исследованию проблем бухгалтерского учета и финансовой отчетности дехканских (фермерских) хозяйств.

База исследования. Диссертационная работа выполнена на кафедре бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета в 2018-2025 годах.

Научная новизна диссертационного исследования заключается в разработке и обосновании теоретических и методических подходов и представлении практических рекомендаций по совершенствованию элементов методики системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах.

К основным результатам диссертационного исследования, содержащим научную новизну, относятся:

- уточнена необходимость функционирования дехканских (фермерских) хозяйств в любых системах, в том числе в системе рыночной экономики, раскрыта значительная роль дехканских (фермерских) хозяйств в обеспечении продовольственной безопасности страны, важность государственной поддержки, обосновано, что служба бухгалтерского учета выступает центральным звеном системы управления дехканскими (фермерскими) хозяйствами, обоснована необходимость существования бухгалтерской службы, присущей дехканским (фермерским) хозяйствам, выявлена важность применения приемлемых форм и методов в системе бухгалтерского учета в дехканских (фермерских) хозяйствах, выявлено, что для дехканских (фермерских) хозяйств как самостоятельных субъектов аграрного сектора национальной экономики, необходима конкретизация основ организации, ведения и обобщения бухгалтерского учета и широкое использование преимуществ цифровизации;

- раскрыты концептуальные основы подготовки и составления финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах, в зависимости от размеров дехканских хозяйств отмечена важность использования конкретной методики бухгалтерского учета объектов, выявлена необходимость применения отдельных положений “Инструкции по ведению бухгалтерского учета и подготовки финансового отчета” для дехканских хозяйств, определены методологические основы бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах, обоснована необходимость приведения его в соответствие с концептуальными нормами действующей системы учета Республики Таджикистан, обосновано значение реализации МСФО в данных хозяйствах с точки зрения развития их экономического потенциала, на основе положений МСФО (IAS) 41 «Сельское хозяйство» группированы биологические активы и основные понятия, дано описание порядка их оценки, уточнена целостная система внутреннего контроля в дехканских хозяйствах, разработана программа системы внутреннего

контроля и методика функционирования системы внутреннего контроля в дехканских хозяйствах;

– в результате анализа состояния бухгалтерского учета и составления отчетности отечественных дехканских (фермерских) хозяйств выявлено неединообразие системы бухгалтерского учета, прежде всего, неудовлетворительное функционирование системы бухгалтерского учета в большинстве из них, рекомендована совершенная система бухгалтерского учета дехканского (фермерского) хозяйства «Масчоҳ» для других дехканских хозяйств Зеравшанской долины, выявлены проблемы служб бухгалтерского учета дехканских (фермерских) хозяйств, такие как: недостаточное использование носителей бухгалтерской информации, ведение бухгалтерских работ в неоптимальных условиях, использование возможностей цифровой бухгалтерской техники не всеми дехканскими хозяйствами;

– обосновано, что совершенствование системы бухгалтерского учета в дехканских (фермерских) хозяйствах зависит от разработки и использования первичных документов и записей, для совершенствования методики бухгалтерского учета разработаны и предложены модели ведения бухгалтерского учета в дехканских (фермерских) хозяйствах, в том числе: а) общая модель ведения бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах; б) модель ведения бухгалтерского учета дехканских хозяйств в условиях цифровизации; в) модель ведения бухгалтерского учета в составлении отчетности в дехканских хозяйствах, основанная на законодательстве Республики Таджикистан.

Основные положения диссертационного исследования, выносимые на защиту

Автором представлены следующие научно-теоретические, методические и практические результаты исследования:

– сущность и значительный вклад дехканских (фермерских) хозяйств в насыщении продовольственных рынков страны, объективная необходимость государственной поддержки дехканских (фермерских) хозяйств и функционирования в них конкретной системы учета, конкретных и обоснованных форм и методов бухгалтерского учета в дехканских (фермерских) хозяйствах, упрощенная форма учета с учетом принципа двойной записи, внедрение преимуществ цифровизации для бухгалтерского учета дехканских (фермерских) хозяйств;

– методология бухгалтерского учета дехканских хозяйств, основанная на общей методологии уполномоченного органа отрасли и передовом международном опыте (МСФО), конкретная методика ведения бухгалтерского учета в дехканских (фермерских) хозяйствах, значение реализации МСФО в дехканских хозяйствах и особенности бухгалтерского дела в них согласно положениям МСФО (IAS) 41 «Сельское хозяйство», характеристика необходимости функционирования системы внутреннего контроля в дехканских (фермерских) хозяйствах;

– разнообразие системы бухгалтерского учета и недостатки деятельности бухгалтерских служб, недостатки системы бухгалтерского учета дехканских (фермерских) хозяйств, в том числе недостаточное использование носителей бухгалтерской информации, неоптимальные условия ведения бухгалтерских работ, использование на должном уровне цифровых инновационных технологий сферы учета не всеми дехканскими (фермерскими) хозяйствами;

– пути и средства совершенствования системы учета в дехканских (фермерских) хозяйствах, модели ведения бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах, в том числе: а) общая модель ведения бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах; б) модель ведения бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах в условиях цифровизации; в) модель ведения бухгалтерского учета и составления отчетности в дехканских хозяйствах, основанная на законодательстве Республики Таджикистан.

Теоретическая и практическая значимость исследования.

Теоретическая значимость данного исследования состоит в том, что его теоретические основы способствуют развитию теоретических аспектов совершенствования бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах. Практическая значимость исследования заключается в том, что выводы, предложения и практические рекомендации диссертации путем внесения их в государственные программы развития отраслей экономики, в том числе программ развития системы учета дехканских (фермерских) хозяйств способствует совершенствованию бухгалтерских служб. Использование положений и предложенных автором исследования рекомендаций Министерством финансов Республики Таджикистан позволит повысить эффективность бухгалтерских работ в данных хозяйствах.

Степень достоверности результатов диссертации подтверждается достоверностью данных, достаточным объемом исследованного материала, сбором, обработкой, анализом путей совершенствования системы учета дехканских (фермерских) хозяйств, авторскими публикациями отдельных результатов диссертационного исследования в ведущих научных журналах, в том числе рецензируемых изданиях. Выводы и предложения основываются на научном анализе результатов теоретических и эмпирических исследований.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности (с аннотацией и областью исследования). Диссертация соответствует требованиям следующих пунктов паспорта научных специальностей Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан по специальности 5.2.18 – Бухгалтерский учет и аудит: пункты 1.19. Методологические основы и целевые ориентиры бухгалтерского учета. 1.23. Бухгалтерский учет (финансовый, управленческий, налоговый, корпоративный а др.) в предприятиях

различных организационно-правовых форм, всех отраслей и уровней. 1.24. Особенности формирования бухгалтерской отчетности (финансовой, управленческой, налоговой, корпоративной а др.) в отраслях, регионах и других сферах хозяйственной деятельности. 1.29. Организация бухгалтерского учета (финансового, управленческого, налогового, корпоративного а др.) по секторам, бизнес-процессам и структурным подразделениям. 1.32. Проблемы учета издержек и исчисления себестоимости продукции (работ, услуг).

Личный вклад соискателя ученой степени. Личный вклад автора выражается в изучении и анализе, обобщении и систематизации, уточнении и дополнении методических и практических подходов к организации, ведению бухгалтерского учета деятельности дехканских (фермерских) хозяйств и совершенствовании элементов методики учета этих хозяйств. Автором выявлена роль дехканских (фермерских) хозяйств в развитии национальной экономики, обоснованы формы и методы бухгалтерского учета в данных хозяйствах, конкретизированы особенности бухгалтерского учета дехканских хозяйств, разработаны научные выводы и практические рекомендации по совершенствованию и развитию методики бухгалтерского учета в них.

Апробация и внедрение результатов исследования. Результаты диссертационного исследования неоднократно представлены и обсуждены в докладах и статьях, которые опубликованы в журналах, материалах международных и республиканских научно-практических конференций, круглых столах и научных семинарах Таджикского государственного финансово-экономического университета в 2018-2025 гг. Теоретико-методические и практические рекомендации диссертационной работы используются в учебном процессе Таджикского государственного финансово-экономического университета при проведении учебных занятий по дисциплинам «Теория бухгалтерского учета», «Бухгалтерский учет», «Бухгалтерско-финансовый учет», «Бухгалтерско-управленческий учет», «Проблемы бухгалтерского учета в сельскохозяйственных предприятиях». Разработанные рекомендации могут быть использованы в системах бухгалтерского учета дехканских (фермерских) хозяйств.

Публикации по теме диссертации. Основные положения и результаты диссертационного исследования опубликованы в 24 научных статьях автора, в том числе 8 статьях в рецензируемых журналах, зарегистрированных ВАК при Президенте Республики Таджикистан. Общий объем опубликованных научных работ автора по теме диссертации составляет 8,19 п.л.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, 9 параграфов, заключения, рекомендаций по практическому использованию результатов исследования, списка литературы, публикаций по теме диссертации и приложений. Объем основного текста диссертации

составляет 194 печатных страниц, содержит 18 рисунков, 3 диаграммы. Перечень использованных источников составляет 123 наименования.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении обосновывается актуальность темы исследования, определяются цель, задачи, объект и предмет исследования, указываются теоретическая и методологическая база, степень достоверности результатов, основные положения, выносимые на защиту, личный вклад соискателя, апробация результатов и публикации по теме исследования, объем и структура диссертации.

В первой главе диссертации – «Теоретические аспекты учета и составления финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах» определена роль и значение дехканских (фермерских) хозяйств в развитии национальной экономики, исследованы теоретические и нормативные основы форм и методов бухгалтерского учета в данных хозяйствах, раскрыты концептуальные основы составления и представления финансового отчета в них.

Отмечено, что дехканские (фермерские) хозяйства имеют большее экономическое значение в сравнении с другими сельскохозяйственными производителями, особенно с личными подсобными хозяйствами, индивидуальным садоводством, главной целью которых является удовлетворение потребностей членов домохозяйств в определенной продукции. Поскольку производство дехканских (фермерских) хозяйств является товарным. Вместе с тем, в настоящее время большинство отечественных дехканских хозяйств ведут натуральное хозяйство, значение которого для развития рыночных и финансовых отношений остается незначительным. Диссертант отмечает, что дехканские (фермерские) хозяйства обладают высоким уровнем экономической эффективности и имеют огромное значение для национальной экономики Республики Таджикистан в трех важнейших аспектах. Это экономический, социально-территориальный и экологический аспекты.

Отмечено, что дехканские хозяйства выгодны для национальной экономики, когда имеют высокий уровень развития. В результате анализа современного состояния функционирования дехканских хозяйств республики выявлены существующие проблемы (рис. 1).

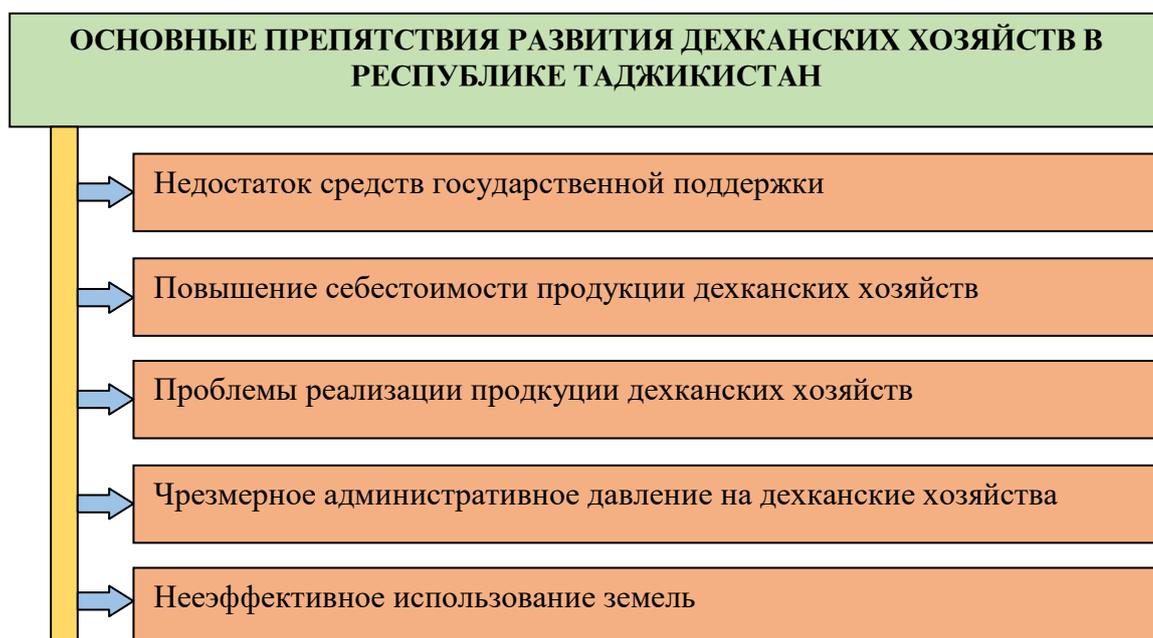

Рис. 1.– Основные препятствия развитию дехканских хозяйств в Республике Таджикистан

Источник: Разработано автором

Государственные средства, направляемые на поддержку и развитие дехканских хозяйств, весьма неудовлетворительны по объемам. Поэтому, представляется необходимым увеличение данных средств до размеров, способствующих развитию дехканских хозяйств. Предприниматели, работающие в форме дехканских хозяйств, должны пользоваться средствами государственной поддержки, так как доля предпринимателя-дехкана в обеспечении продовольственной безопасности значительна. К тому же, в условиях регионов Республики Таджикистан много дехканских хозяйств, которые нуждаются в денежных средствах.

Отмечено, что дехканские (фермерские) хозяйства в сравнении с другими субъектами аграрного сектора отличаются некоторыми специфическими особенностями, например, высокой степенью самостоятельности и возможностью создания дополнительных сезонных рабочих мест.

Значение дехканских (фермерских) хозяйств для национальной экономики выражается в том, что эти субъекты являются производителями продуктов питания. Действительно, наличие производственной деятельности данных хозяйств обуславливает актуальность бухгалтерского учета произведенной продукции (таблица 1).

Таблица 1. – Продукция дехканских хозяйств Согдийской области, млн. сомони (в ценах 2023 года)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Абсолютная разница а 2024/ 2018	Среднегодо- вой рост, %
Валовая продукция дехканских хозяйств, всего,	5896,6	6282,6	6578,2	6273,2	6533,3	8602,3	10050,6	4154,0	10,1
В том числе:									
-растениеводство	5737,9	6130,3	6423,5	6115,7	6213	8092,3	9388,2	3650,3	9,1
-животноводство	158,8	152,3	154,7	157,5	320,3	510,0	661,8	503,0	45,2
-рыбоводство	0,2	0,6	9,0	8,9	0,4	0,4	0,6	0,4	14,3

Источник: разработана автором по данным [7, с.196]

Как показывают данные таблицы 1, объем производства дехканских хозяйств области неуклонно растет: в 2024 году по сравнению с 2018 годом валовый объем продукции дехканских хозяйств увеличился в 1,7 раза, продукции растениеводства – в 1,6 раза, животноводства – в 4,2 раза и рыбоводства – в 3 раза. По мнению автора, в условиях, когда темпы роста численности населения несколько выше темпов роста числа дехканских хозяйств, необходимо обеспечить развитие отрасли за счет увеличения количества хозяйств, увеличения объемов выпуска продукции экстенсивным и интенсивными путями. Достижение такой цели требует формирования и введения совершенной системы бухгалтерского учета.

Объективная необходимость функционирования службы бухгалтерского учета в дехканских (фермерских) хозяйствах если, с одной стороны, вызвана необходимостью исполнения Закона “О бухгалтерском учете и финансовой отчетности” в части сбора сведений об имуществе хозяйства, объеме его производства, доходах и расходах, то с другой стороны, является обязательством по предоставлению сведений государственным органам о результатах финансово-хозяйственной деятельности. Подходы, характеризующие полноценный бухгалтерский учет систематизированы таджикским экономистом Б.Х. Каримовым и изложены как определение бухгалтерского учета следующим образом: «...бухгалтерский учет – это совокупность взаимодействующих элементов различной формы и содержания, которые создают сложную информационную систему для обеспечения управления экономическими субъектами» [2, с.23]. По мнению исследователя, указанные подходы должны функционировать в дехканских (фермерских) хозяйствах и вести своевременный бухгалтерский учет.

В результате изучения теоретических и нормативных основ форм и методов бухгалтерского учета дехканских (фермерских) хозяйств,

применительно к данным субъектам разработан ряд документов учета и отчетности, в том числе:

- форма №1-ХД «Ведомость учета текущих активов»;
- форма №2-ХД «Книга учета товаров и продукции»;
- форма №3-ХД «Ведомость учета скота»;
- форма №4-ХД «Ведомость учета птицы»;
- форма №5-ХД «Книга учета имущества (земельной площади)»;
- форма №6-ХД «Книга учета имущества (результат использования земли)»;
- форма №7-ХД «Ведомость учета основных средств»;
- форма №8-ХД «Ведомость начисления оплаты труда работников дехканского хозяйства (сомони)»;
- форма №9-ХД «Ведомость учета расчетов и других операций по счетам 22010, 10410, 22300, 10520, 11800, 22200, 22100, 22600»;
- форма №10-ХД «Книга бухгалтерского учета доходов и расходов дехканского хозяйства»;
- форма №11-ХД «Ведомость учета валового дохода дехканского хозяйства».

Отмечается, что в целях осуществления бухгалтерского учета дехканских (фермерских) хозяйств в рамках действующего законодательства и обеспечения систематичности бухгалтерского учета данных субъектов, важным представляется использования двойной записи. Самостоятельность дехканских (фермерских) хозяйств при выборе методов учетных работ, указание в первичных документах и регистрах реквизитов (показателей), способствующих обеспечению точности учетных данных и достоверности полной отчетной информации, а также приоритетность кассового метода признания доходов и расходов хозяйства, с точки зрения обеспечения объективности данных бухгалтерского учета, обеспечивает развитие бухгалтерского учета в указанных хозяйствах.

Согласно положениям Закона Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», «...финансовая отчетность содержит сведения о финансовом состоянии, результатах деятельности и изменении финансового состояния, подготовленные в соответствии с международными или национальными стандартами» [5]. Поэтому, дехканские (фермерские) хозяйства как экономические субъекты аграрного сектора национальной экономики должны составлять ее на основе данных достоверного и сопоставимого бухгалтерского учета.

Автор конкретизировал, что качество показателей бухгалтерского учета и финансовой отчетности дехканских (фермерских) хозяйств обеспечивается ясность, своевременность, достоверность, содержательность и сопоставимость. Соответствие бухгалтерской информации таким условиям гарантирует пользователям не только характеристику объективности и приемлемого отражения фактов

экономической деятельности, но и отсутствие значимых погрешностей расчетов в отчетности.

Исследование показало, что в отечественных дехканских (фермерских) хозяйствах отсутствуют конкретные формы бухгалтерского учета. В связи с этим, возникает необходимость разработки и составления наиболее подходящих ежемесячных, ежеквартальных, 9-месячных и годовых форм отчетности, способных отражать информацию службы бухгалтерского учета дехканских хозяйств.

Во второй главе диссертационного исследования «Организация учета и представления финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах» даны определение и оценка методологии и системы внутреннего контроля дехканских (фермерских) хозяйств, выявлены особенности их бухгалтерского учета, основанного на международных стандартах финансовой отчетности, изучено современное состояние бухгалтерского учета и представления отчетности в вышеуказанных хозяйствах.

Методология бухгалтерского учета дехканских (фермерских) хозяйств основывается на положениях Закона Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» и плане счетов хозяйствующих субъектов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности субъектов хозяйствования и его Методических указаниях. В результате исследования определено, что основным объектом бухгалтерского учета дехканских хозяйств является земля. В связи с этим, целесообразно использование регистра «Книга учета имущества» (земельная площадь). Данный регистр предлагается для ведения аналитического учета и обобщения сведений о наличии и использовании земли в дехканских хозяйствах.

В ходе исследования выявлена объективная потребность дехканских (фермерских) хозяйств в регулярном функционировании службы бухгалтерского учета. В этой связи оценены абсолютные и относительные показатели (таблица 2).

Таблица 2. – Абсолютные и относительные показатели по дехканским хозяйствам Согдийской области

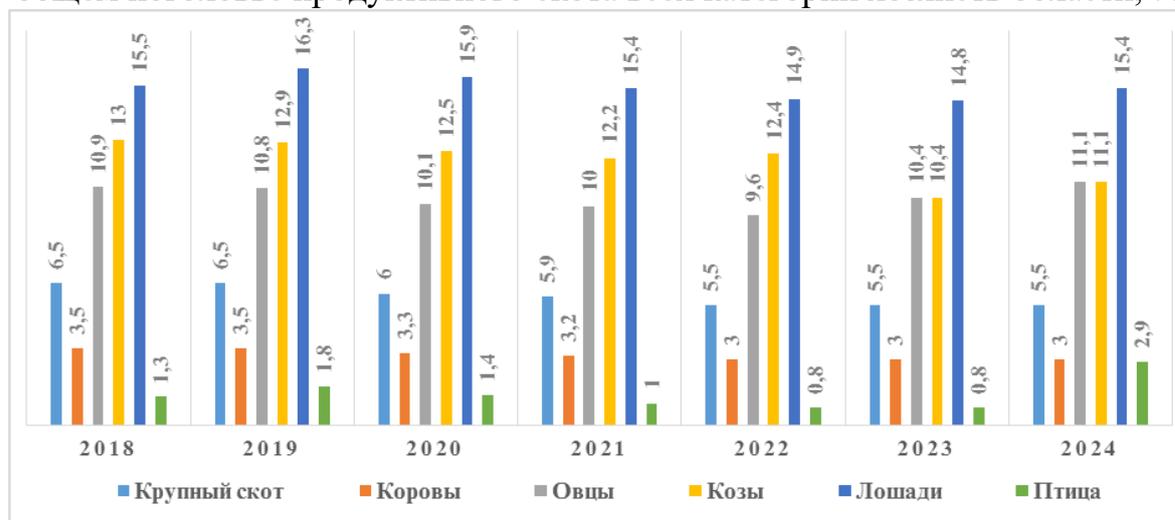
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Абсолютная разница 2024 / 2018
Дехканские хозяйства, единиц	64615	65174	65742	65543	66603	67294	67715	1,05
Тенденция дехканских хозяйств, %	104,9	100,9	100,9	99,7	101,6	101,0	100,6	-4,3
Число дехканских хозяйств на 100 тыс.чел. населения области, чел.	2430,6	2407,3	2362,3	2321,0	2320,7	2306,6	2321,1	-109,5

Источник: расчеты автора на основе [6, с.342], [8, с.10-11]

Данные таблицы 2 показывают рост числа дехканских хозяйств за анализируемый период (2018-2024гг.). Рост количества хозяйств также способствовало увеличению объемов производства продуктов питания в области. Из тенденции относительных цифр следует, что из-за более высоких темпов роста численности населения области, количество дехканских хозяйств на каждые 100 человек населения области относительно мало. Несмотря на сложившуюся ситуацию, динамика показателей свидетельствует о том, что в дехканских хозяйствах области должна регулярно функционировать служба бухгалтерского учета.

Для определения доли поголовья продуктивного скота дехканских хозяйств в общем поголовье продуктивного скота всех категорий хозяйств области в диаграмме 1 приведены цифровые показатели в процентном выражении.

Диаграмма 1. – Доля поголовья продуктивного скота дехканских хозяйств в общем поголовье продуктивного скота всех категорий хозяйств области, %

Источник: разработка и расчеты автора на основе [3, с.240-264].

Как следует из динамики данных диаграммы, доля поголовья продуктивного скота дехканских хозяйств в общем поголовье продуктивного скота всех категорий хозяйств области несколько значительна только за счет поголовья лошадей, коз и овец. Однако уровень данного показателя не является удовлетворительным, поскольку по ни одному из видов скота доля не составила даже одной трети в структуре всех категорий хозяйств области. В связи с приведенными данными, представляется необходимым увеличение поголовья продуктивного скота в дехканских хозяйствах, и доводить долю этих хозяйств среди сельскохозяйственных предприятий и населения по меньшей мере до 25-30%. Как указано выше, достижение таких условий зависит от доступа хозяйств к денежным средствам, в том числе дешевым кредитным ресурсам.

Определено, что в условиях большинства дехканских хозяйств Республики Таджикистан, из-за их несовершенной системы управления, отсутствует возможность создания отдела системы внутреннего контроля.

В таких условиях, руководителю дехканского хозяйства, бухгалтеру и другим ответственным лицам хозяйства следует установить полный контроль над конечными результатами деятельности. Внутренний контроль должен обеспечить единые методы и подходы к указанию хозяйственных операций в бухгалтерских счетах и регистрах. Также, меры внутреннего контроля должны включать соблюдение законодательства в области учета и учетной политики. Действительно, система внутреннего контроля дехканских хозяйств считается эффективным, если она осуществит контрольные меры на основе логической последовательности. Поэтому, данная система должна включать оптимальную методику применения контрольных мероприятий в этих субъектах сельского хозяйства (рис. 2).

Рис. 2. – Методика функционирования системы внутреннего контроля в дехканских хозяйствах

Источник: разработана автором

Из представленной в рис. 2 схемы видно, что методика функционирования системы внутреннего контроля дехканских хозяйств охватывает три основных этапа: 1. Определение степени устойчивости службы учета и внутреннего контроля. Следует отметить, что цель

предварительной оценки, указанной в рисунке, заключается в определении степени существующего риска указанных систем. 2. На основе различных правил провести анализ отдельных аспектов производства дехканских хозяйств. Реализация этих правил позволит выявить и определить степень влияния факторов, проанализировать количественные и качественные характеристики динамики производства и отдельных статей расходов, получить необходимые результаты. 3. На третьем этапе внедряются меры контроля над отдельными объектами учета, по результатам которых делаются необходимые выводы и размышления, принимаются управленческие решения.

В исследовании выявлено, что процесс реализации МСФО (IAS) 41 «Сельское хозяйство» в отечественных дехканских хозяйствах имеет некоторые сложности, в числе которых: а) отечественные нормативно-правовые акты в области бухгалтерского учета и финансовой отчетности не охватывают в полной мере положения МСФО (IAS) 41 «Сельское хозяйство»; б) большинство бухгалтеров дехканских хозяйств не владеют достаточными знаниями, в том числе навыками применения положений МСФО. В этом плане уточняется, что в условиях рыночной экономики главная цель системы бухгалтерского учета дехканских хозяйств состоит в обеспечении точности показателей и их соответствия требованиям широкого круга пользователей отчетной информации. Внедрение МСФО в дехканских хозяйствах способствует формированию правильной учетной политики. Правильная учетная политика, в свою очередь, способствует более легкой реализации положений МСФО.

Для дехканских (фермерских) хозяйств рекомендуются следующие формы отчетности: 1. Ежемесячный отчет, форма №ХД-1 «Заработная плата». Данный отчет составляется на основе данных формы №8 - ХД «Ведомость начисления и оплаты заработной платы работников дехканского (фермерского) хозяйства (сомони)». 2. Ежемесячный отчет, форма ХД-2 «Отчет о финансово-хозяйственных результатах дехканского хозяйства». Этот отчет составляется на основе данных формы №10-ХД «Книга бухгалтерского учета доходов и расходов дехканского хозяйства» и формы №11-ХД «Ведомость учета общего дохода дехканского хозяйства». 3. 9-месячный отчет, форма ХД-3 «Отчет о финансово-хозяйственных результатах дехканских хозяйств». Данный отчет составляется на основе формы №10-ХД «Книга бухгалтерского учета доходов и расходов дехканского хозяйства» и формы №11-ХД «Ведомость учета общего дохода дехканского хозяйства». 4. Годовой отчет, форма ХД-4 «Отчет об активах дехканских хозяйств». Этот отчет составляется на основе данных формы №1-ХД «Ведомость учета текущих активов», формы №2-ХД «Книга учета товаров и продукции», формы №3-ХД «Ведомость учета скота», формы №4-ХД «Ведомость учета птицы», формы №5-ХД «Книга учета имущества (земельной площади)», формы №6-ХД «Книга учета имущества (результат использования земли)», формы №7-ХД «Ведомость учета основных средств» и формы №9-ХД «Ведомость учета расчетов и других операций по счетам 10410, 10520, 11800».

В третьей главе диссертации «Совершенствование бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах», исследованы вопросы государственного регулирования предпринимательской деятельности дехканских (фермерских) хозяйств, создания условий и возможностей развития методики учетных работ и совершенствования процесса бухгалтерского учета в них.

Методики и подходы, применяемые в сфере государственного регулирования дехканских хозяйств, в совокупности составляют определенный механизм. Поэтому, механизм государственного регулирования дехканских хозяйств – это средство, с помощью которого возникают производственно-экономические отношения и государственная политика в области сельского хозяйства, и его цель заключается в защите интересов указанных хозяйств (рис. 3).

Рис. 3. – Механизм государственного регулирования дехканских хозяйств

Источник: разработан автором

Рис. 1 показывает, что в условиях Республики Таджикистан экономика дехканских хозяйств является центральным элементом национальной экономики. В связи с этим, государственное регулирование дехканских хозяйств, способствующее их развитию является приоритетным направлением аграрной экономики и экономики всей страны в целом. По мнению автора, если элементы данного механизма устойчивы и активны, то его функционирование будет способствовать развитию дехканских хозяйств и наоборот.

Система правил, используемых в бухгалтерском учете дехканских хозяйств, выступают в качестве общей модели ведения бухгалтерского учета этих хозяйств. Модель бухгалтерского учета дехканских хозяйств представлен в таблице 3 и включает основной, функциональный и регулятивный блоки.

Таблица 3. – Общая модель ведения бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах

1.Основной блок
1.1. Объекты бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах
1.2. Цели и задачи бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах
1.3. Сведения о дехканских хозяйствах, внесенные в систему бухгалтерского учета
1.4. Пользователи информации бухгалтерского учета и финансовой отчетности дехканских хозяйств, в том числе:
1.4.1. Внутренние пользователи;
1.4.2. Внешние пользователи;
1.4.3. Пользователи, имеющие финансовый интерес;
1.4.4. Пользователи, не имеющие финансовый интерес.
1.5. Принципы бухгалтерского учета
2.Функциональный блок
2.1. Функции (задачи) службы бухгалтерского учета дехканских хозяйств
2.2. Методы бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах, в том числе:
2.2.1. Документирование;
2.2.2. Опись;
2.2.3. Оценка;
2.2.4. Определение стоимости;
2.2.5. Бухгалтерские счета;
2.2.6. Двойная запись;
2.2.7. Бухгалтерский баланс;
2.2.8. Финансовый отчет.
3.Регулятивный блок
Уровень I.
3.1.1. Законодательное регулирование бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах, в том числе:
3.1.1.1. Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности»
3.1.1.2. Закон Республики Таджикистан «О дехканских (фермерских) хозяйствах»
Уровень II.
3.2.1. Нормативное регулирование бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах, в том числе:
3.2.2. Инструкции, положения, а также планы, имеющие методологическую основу и разрабатываемые уполномоченным органом, которые исходят из законодательных актов.
Уровень III.
3.3.1. Регулирование бухгалтерского учета дехканских хозяйств, основанный на нормах учетной политики и других документах внутренней среды дехканского хозяйства.

Источник: разработана автором

Как следует из таблицы 3, представленные в данной модели блоки охватывают все аспекты службы бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах. Блок 1 предполагает круг бухгалтерских работ, поставленную цель и решаемые задачи. В этом блоке также приведена информация о хозяйственной жизни, которую служба бухгалтерского учета вводит в информационную систему. Бухгалтерские службы дехканских хозяйств должны также уметь создавать базу данных для пользователей информации. Функциональный блок модели содержит задачи, выполняемые системой бухгалтерского учета дехканских хозяйств и элементы методологии бухгалтерского учета. Следует отметить, что все функции, выполняемые службой бухгалтерского учета выполняются в рамках этих 8 элементов. Иными словами, деятельность бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах, как и других экономических субъектов, осуществляется на основе указанных методов. Эти методы охватывают всю работу службы учета от начала до конца. 3-й блок, предполагающий вопросы регулирования учетных работ, включает меры регулирования. Фактически такие уровни регулирования уже существуют, но меры регулирования действенны не на всех уровнях. В связи с данным обстоятельством, возникает объективная необходимость применения мер регулирования на всех уровнях.

Таким образом, в целом система бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах будет считаться совершенной (полноценной), если предложенная общая модель будет применимой в практике вышеуказанных субъектов аграрного сектора на должном (необходимом) уровне.

Действительно, бухгалтерский учет во всех экономических субъектах качественно изменилась в связи с условиями цифровизации. В частности, в дехканских хозяйствах можно отличить традиционную и современную систему ведения учетных работ. В связи с этим, модель ведения учетных работ дехканских хозяйств в условиях цифровизации имеет свои особенности (рис. 4).

В рис. 4 представлена модель ведения бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах в условиях цифровизации. Как видно, основное различие традиционного бухгалтерского учета и службы учета в условиях цифровизации заключается в качественном преобразовании атрибутов ведения учетных работ. Так, если ранее ведущим учет был бухгалтер, то в условиях цифровизации это модуль расчета. Также качественно трансформируются переписка счетов, регистры бухгалтерского учета и распределение средств.

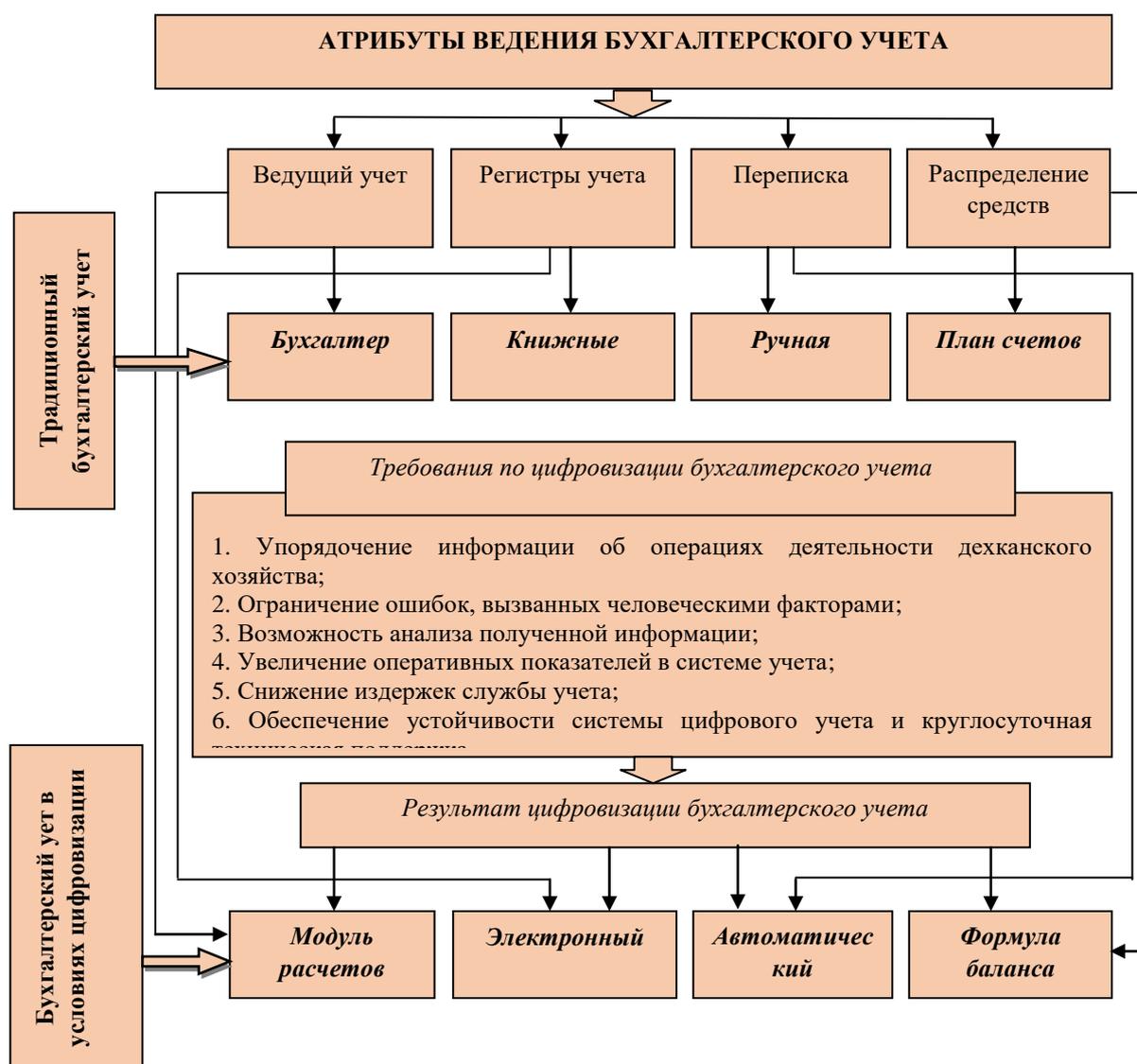

Рис. 4. – Модель ведения бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах в условиях цифровизации

Источник: разработана автором

Следует отметить, что для перехода к цифровому учету дехканским фермерам необходимо иметь среду ведения учетных работ в условиях цифровизации. В целом, внедрение учетных работ в цифровой среде позволяет оперативно и точно получить информацию системы учета, ограничить человеческие факторы, искажавшие достоверность учетных данных. Наконец, оно обеспечит экономию времени, снижение заработной платы бухгалтера, возможность анализа и оценки показателей хозяйства и быстрое принятие необходимых решений.

В условиях действия методов и подходов бухгалтерского учета, опирающихся на международные стандарты, представляется необходимым разработка норм и правил ведения учетных работ на основе отечественного опыта. Такой подход изучен в исследовании, и в результате автором разработана модель ведения бухгалтерского учета в

деханских хозяйствах, основанная на законодательстве Республики Таджикистан (таблица 4).

Текст таблицы 4 показывает, что предложенная модель состоит из трех взаимосвязанных блоков. Первый блок, включающий оптимальные нормы службы учета, разделен на семь групп. Эти нормы разработаны на основании общей методологии, установленной Законом Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности». Указанные нормы включают совершенство (полноту) бухгалтерского учета, ведение учетных работ в соответствии с положениями законодательства, содержание учетной политики, порядок учета объектов, контроль за фактическом состоянии активов, а также отдельные нормы и положения, касающиеся финансовой отчетности. Во втором блоке выявлены и описаны оптимальные нормы службы учета, структура норм, применение которых оптимально для деханских хозяйств как экономических субъектов Республики Таджикистан. В третьем блоке раскрыты и конкретизированы оптимальные нормы для службы учета деханских хозяйств, методы и способы бухгалтерского учета в этих хозяйствах. Этот блок составлен на основе положений Законов Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», «О деханском (фермерском) хозяйстве» и практики бухгалтерского учета в деханских хозяйствах.

Выявлено, что сегодня в деханских (фермерских) хозяйствах Республики Таджикистан действуют следующие формы организации бухгалтерского учета: 1) простая форма учета по принципу «доходы – расходы»; 2) упрощенная форма учета по принципу двойной записи; 3) журнально-ордерная форма учета. Для выбора подходящей формы важно учитывать следующие обстоятельства: а) размеры деханского хозяйства и степень его специализации; б) количество видов деятельности и производства; в) уровень квалификации хозяйственника в области бухгалтерского учета; г) перспективы дальнейшего развития деханского хозяйства.

Таблица 4. – Модель ведения бухгалтерского учета и составления отчетности в дехканских хозяйствах, основанный на законодательстве Республики Таджикистан

Оптимальные нормы службы учета	Характеристика оптимальных норм службы учета	Описание оптимальных норм для службы учета дехканских хозяйств
<i>Систематичность бухгалтерского учета</i>	Совершенная, полная, регулярная двойная запись об операциях дехканских хозяйств	Деревья, саженцы, продуктивный и рабочий скот, птица, сельскохозяйственная техника, транспортные средства, инвентарь и инструменты, являющиеся собственностью дехканских хозяйств, а также заработная плата, результаты, продукция и доходы от них должны фиксироваться в системе учета с помощью двойной записи
<i>Соблюдение принципов учета и качество финансовой отчетности</i>	Непрерывность процесса бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах, гласность, своевременность и сопоставимость показателей бухгалтерской отчетности	Система бухгалтерского учета должна функционировать непрерывно, охватывая вышеуказанные объекты, а также активы, исключенные из баланса хозяйства в результате выхода дехканского хозяйства из членства
<i>Совершенная учетная политика</i>	Совершенная учетная политика дехканских хозяйств должна включать план счетов, первичные документы, порядок регистрации и оценки объектов, документооборот, управление информацией и контроль над хозяйственными операциями.	Элементы учетной политики дехканского хозяйства должны удовлетворять требованиям службы учета по ведению бухгалтерии, оценке, документированию хозяйственных операций, регистрации объектов, созданию информационной базы и системы контроля
<i>Соблюдение требований бухгалтерского учета и финансовой отчетности</i>	Принятие национальной валюты (сомони) в качестве единицы измерения объектов, обособленность учета, постоянство функционирования службы учета, использование двойной записи, сопоставимость показателей отдельных видов бухгалтерского учета, своевременная и точная фиксация хозяйственных операций в системе счетов	Дехканским хозяйствам следует записывать денежные показатели системы учета в национальной валюте, т.е. в сомони. Также, в отдельности вести учет активов и обязательств, обеспечивая непрерывное функционирование службы учета, регистрировать хозяйственные операции путем ведения двойной записи, обеспечить единообразие показателей структурного и аналитического учета и оптимальный учет
<i>Ведение правильного, своевременного учета и оценки объектов в системе учета</i>	Запись объектов в системе учета с реальной, рыночной, настоящей стоимостью, а также надлежащий учет амортизации долгосрочных объектов	Руководитель дехканского хозяйства без создания юридического лица может наладить систему учета и отчетности в хозяйстве
<i>Проведение инвентаризаций (описей), подтверждающих достоверность показателей системы учета</i>	Проведение инвентаризаций (описей) является обязательным при операциях аренды, купли-продажи, накануне годового отчета, смены материально ответственных лиц, случаях хищения и утраты активов вследствие различных бедствий, преобразовании хозяйства, и их порядок и сроки устанавливаются руководителями дехканских хозяйств. Результаты описей оформляются надлежащими способами и регистрируются в системе учета	Изменения в количестве и качестве сельскохозяйственных угодий обуславливают необходимость их регистрации. В дехканских хозяйствах такая ситуация чаще всего связана с уходом членов хозяйства. Эта ситуация вызовет изменения активов в экономическом балансе.
<i>Отчетный год и составление финансовой отчетности</i>	Отчетный год начинается с 1 января и заканчивается 31 декабря. Дехканские хозяйства представляют годовой отчет не позже 30 апреля года, следующего за отчетным годом	Бухгалтерский отчет дехканского хозяйства должен быть обсужден и утвержден собранием членов хозяйства. Дехканское хозяйство обязано соблюдать требования системы бухгалтерского учета, представлять статистический и иные виды отчета

Источник: разработана автором на основе [4], [5].

В целом, разработанная модель подходит для дехканских хозяйств Республики Таджикистан. Внедрение службы бухгалтерского учета данных хозяйств на основе вышеуказанных норм позволит создать совершенную систему учетных работ. Достоинство данной модели заключается в том, что разработанный в нем методологический порядок представляет собой систему мер полноценной службы учета.

В целях совершенствования процесса бухгалтерского учета дехканских (фермерских) хозяйств Республики Таджикистан в диссертации для данных хозяйств рекомендуются этапы бухгалтерского учета, ход учета денежных средств кассы и банковских счетов дехканских хозяйств, система бухгалтерского учета объектов основных средств, расчетов с заказчиками, поставщиками и подрядчиками, а также внутренний контроль наличных и безналичных денежных средств дехканских хозяйств.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Выполненное исследование позволило разработать ряд теоретических, методических положений и практических рекомендаций по развитию теории, методики и практики бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах.

Основные научные результаты диссертационного исследования

1. В результате исследования выявлено, что дехканские хозяйства являются активными субъектами системы рыночной экономики. Эти хозяйства при любых условиях устойчивы, способны обеспечить продовольственную безопасность и устранить зависимость экономики от импортных продуктов питания. Дехканские (фермерские) хозяйства с высоким уровнем самостоятельности и использованием приоритетных методов деятельности играют ключевую роль в повышении социально-экономического благосостояния сельских жителей. Отмечено, что отказ советской власти от построения экономических отношений между городом и селом как исторический фактор оказал негативное воздействие на развитие дехканских (фермерских) хозяйств. В этом плане, реализация государственной политики в аграрном секторе экономики считается важным, и его государственная поддержка - необходимой мерой [1-А; 2-А; 12-А; 13-А].

2. С нормативно-теоретической точки зрения обосновано, что эффективность управления дехканскими (фермерскими) хозяйствами зависит от точности данных системы бухгалтерского учета. С позиции перспектив развития дехканских (фермерских) хозяйств выявлена необходимость использования двойной записи, совершенствования и развития форм и методов бухгалтерского учета в этих хозяйствах. В дехканских хозяйствах сочтено важным использование упрощенной формы учета по принципу двойной записи. Ввиду того, что дехканские (фермерские) хозяйства являются самостоятельными субъектами аграрного сектора экономики Республики Таджикистан, поэтому система

учетных работ в них должна быть конкретизирована и в них необходимо внедрять преимущества цифровизации сферы учета [1-А; 6-А; 9-А].

3. В соответствии с институциональными критериями и концептуальными основами в настоящее время существует объективная необходимость использования совершенных носителей бухгалтерской информации, которые в конкретных условиях способствовали бы своевременному ведению бухгалтерского учета и составлению достоверного финансового отчета. Информация финансовой отчетности дехканских (фермерских) хозяйств должна быть достоверной, содержательной и сопоставимой, способной отражать реальный результат деятельности за минувший период, и содержать необходимые данные для достижения будущих показателей. С учетом существующих проблем, необходимо применение положений отраслевых инструкций, в частности “Инструкции по ведению бухгалтерского учета и составлению финансовой отчетности” в дехканских хозяйствах [3-А; 8-А; 17-А].

4. Методологические подходы к бухгалтерскому учету дехканских хозяйств должны соответствовать концепции бухгалтерского учета и финансовой отчетности Республики Таджикистан. В связи с этим, обязательное соблюдение положений Закона Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» и использование возможных вариантов международной практики в условиях дехканских (фермерских) хозяйств нашей страны является необходимым. В этом плане также рекомендуется совершенность и стабильность системы внутреннего контроля в дехканских хозяйствах, чтобы своевременно выявлять существующие проблемы, прежде всего, случаи нарушения норм законодательства в области учета и внутреннего распорядка [15-А; 18-А].

5. Установлено, что в случае реализации международных стандартов финансовой отчетности в дехканских хозяйствах главной целью службы бухгалтерского учета выступает удовлетворение потребностей пользователей информации. Поэтому, достижение данной цели увеличит инвестиции в дехканские хозяйства, обеспечит переход учетных работ от количества к качеству. Применение МСФО в дехканских хозяйствах укрепит внутреннюю методологию учетных работ и способствует разработке учетной политики, соответствующей передовому опыту [3-А; 14-А].

6. Анализ и оценка современного состояния систем бухгалтерского учета и составления отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах показало, что на уровне дехканских хозяйств республики, прежде всего, дехканских (фермерских) хозяйств Зеравшанской долины, учетные работы ведутся неудовлетворительно. Существующие проблемы, это прежде всего: а) недостаточное использование первичных документов и регистров бухгалтерского учета; б) отсутствие условий ведения учетных работ во многих хозяйствах, то есть отсутствие отдельных рабочих кабинетов, предназначенных для осуществления бухгалтерской деятельности дехканского хозяйства; в) функционирование относительно малого

количества дехканских хозяйств, пользующихся возможностями цифровой бухгалтерской техники [3-М; 6-М].

7. Выявлено, что положительные результаты государственного регулирования дехканских хозяйств во многом зависят от активного функционирования элементов механизма регулирования. Если регулирующее поведение субъекта такое, что оно способно регулировать объект на необходимом уровне, решение задач обеспечивает достижение цели, а также если условия и возможности достаточны для эффективного текущего регулирования, то в результате функционирования механизма государственного регулирования будет способствовать развитию дехканских хозяйств. Подчеркнуто, что дехканские хозяйства регионов страны нуждаются в финансовой поддержке. Поэтому, если их государственное регулирование будет осуществляться с позиции финансовой поддержки, то появится и возможность обеспечения их развития. Как видно из рис. 3.2, где приведены последствия государственного регулирования этих хозяйств, основу их составляет именно финансовая поддержка [2-А; 18-А].

8. Совершенствование бухгалтерского учета в дехканских (фермерских) хозяйствах во многом зависит от разработки и внедрения первичных документов и регистров. Поэтому, в целях учета финансово-хозяйственных операций и их систематизации представляется важным использование тех первичных документов и регистров, которые могут способствовать формированию полной, достаточной и достоверной информации. В целях совершенствования методики бухгалтерского учета в дехканских (фермерских) хозяйствах необходимой мерой является применение оптимальных способов и средств, содержащиеся в диссертационном исследовании в виде моделей. В этой связи, в исследовании разработаны и составлены следующие модели ведения бухгалтерского учета дехканских хозяйств: а) общая модель ведения бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах; б) модель ведения бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах в условиях цифровизации; в) модель ведения бухгалтерского учета в составлении отчетности в дехканских хозяйствах, основанная на законодательстве Республики Таджикистан. Первая модель носит общий характер и предполагает ведение бухгалтерского учета не только для дехканских хозяйств, но и для других экономических субъектов. Вторая модель универсальна и включает начальные положения, применяемые методы и регламентацию бухгалтерской службы на всех уровнях. Модель ведения бухгалтерского учета дехканских хозяйств в условиях цифровизации отражает преимущества цифровой экономики и предлагает автоматическое и своевременное выполнение учетных работ. Третья модель, основанная на законодательстве Республики Таджикистан, обеспечивает ведение бухгалтерского учета и других действий службы учета с точки зрения положений действующих законодательных актов [15-А; 16-А; 18-А].

Рекомендации по практическому использованию результатов

1. Исследование системы бухгалтерского учета, подготовки и представления отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах Зеравшанской долине показало, что ведение учетных работ и составление бухгалтерской отчетности неединообразна. В них внедрена более сложная система бухгалтерского учета, которая требует повторного копирования записей, что создало большую трудоемкость. Другая существующая проблема – это недостаточное использование регистров, ведение простого учета и игнорирование двойной записи. Результаты исследования показали, что лишь в некоторых хозяйствах действует совершенная и современная система бухгалтерского учета. Например, в дехканском хозяйстве «Суфиён» из-за большого объема учетных работ, бухгалтерский учет ведется наемным бухгалтером со специальным образованием на компьютере с помощью бухгалтерской программы «1С: Предприятие 5.5» [10-А; 12-А].

2. Из анализа и оценки данных официальной статистики производства дехканских хозяйств на уровне Согдийской области следует, что они в сравнении с другими хозяйствами области производят значительную часть сельскохозяйственной продукции. Данное обстоятельство, с одной стороны, показывает ключевую роль дехканских хозяйств в обеспечении продовольственной безопасности области, а с другой – вызывает объективную необходимость в организации и совершенствовании бухгалтерского учета в них. В результате проведенного анализа выявлено, что количество дехканских хозяйств в Согдийской области приобрело тенденцию роста, увеличились объемы их производства. Выявлено, что количественные показатели дехканских хозяйств по животноводству за анализируемые годы (2018-2024) не являются положительными. В таких условиях представляется необходимым за счет животноводства довести долю этих хозяйств в общей структуре хозяйств области хотя бы до 25-30%. В результате увеличения производственных возможностей и объемов производства дехканских хозяйств возникает необходимость развития методики бухгалтерского учета в дехканских (фермерских) хозяйствах. Поскольку в этом случае возрастает объем учитываемых объектов, таких как товарно-материальные ресурсы (топливо и минеральные удобрения), средства производства и получаемый хозяйствами урожай, точный и своевременный учет, которых требует совершенной методики учета [15-А; 17-А].

3. Определено, что бухгалтерский учет в отечественных дехканских хозяйствах в определенной мере основывается на общей методологии уполномоченного органа отрасли и на передовом международном опыте (МСФО). В зависимости от размеров дехканского хозяйства, представляется важным использование конкретной методики ведения бухгалтерского учета [14-А]. На основании положений статьи 8 Закона Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» разработаны регистры бухгалтерского учета (формы №1-ХД –

11-ХД), предназначенные для ведения структурного и аналитического учета активов, обязательств, доходов и расходов, расчетов и других хозяйственных операций [14-А; 15-А].

4. Исследование показало, что в отечественных дехканских (фермерских) хозяйствах отсутствуют конкретные формы бухгалтерского учета. В связи с этим, возникает необходимость разработки и составления наиболее подходящих ежемесячных, ежеквартальных, 9-месячных и годовых форм отчетности, способных отражать информацию службы бухгалтерского учета дехканских хозяйств. С учетом этого, в исследовании предложены следующие наиболее подходящие формы отчетности: форма ХД – 1, ежемесячный отчет о «Заработной плате», форма ХД – 2, ежеквартальный отчет «О финансово-хозяйственных результатах дехканских хозяйств», форма ХД – 3, 9-месячный отчет «О финансово-хозяйственных результатах дехканских хозяйств», форма ХД – 4, годовой отчет «Об активах дехканского хозяйства» [3-А; 8-А; 9-А].

5. Раскрыты особенности методики бухгалтерского учета в дехканских (фермерских) хозяйствах Республики Таджикистан, в частности, из-за малого товарно-денежного оборота, малого числа рабочих, низкого объема и стоимости движимых активов, используемых в хозяйствах, применяемая ими методика бухгалтерского учета также проста. Поэтому, данная методика считается совершенной, если она способна обеспечить хотя бы следующие условия: а) обеспечивать простоту, ясность и единообразие в построении первичных документов и регистров; б) полностью отражать подконтрольные объекты в системе учета; в) способствовать своевременной подготовке необходимых данных, необходимых для принятия управленческих решений [6-А; 9-А; 15-А; 17-А].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Барномаи рақамикунонии соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2029. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 майи соли 2025, № 334.

2. Каримов, Б.Ҳ. Методология ва амалияи бунёдшавии низоми миллии баҳисобгирии молиявӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.08 [Матн] / Каримов, Баҳодур Ҳасанович. – Душанбе, 2025. – 360 с.

3. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмӯаи оморӣ), Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2025. – 390 с.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи хоҷагии дехқонӣ (фермерӣ) аз 15 март 2016. - № 1289. - (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мод. 142.- (Қонуни ҚТ аз 1.10.2025 № 2191). - (Қонуни ҚТ аз 1.10.2025 № 2192).

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», ш. Душанбе, 25.03.2011., № 702.

6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе. – 2025. – 441 с.

7. Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2025. – 445 с.

8. Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2025 (маҷмӯаи оморӣ), Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2025. – 55 с.

СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ СОИСКАТЕЛЯ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

А. Публикации в изданиях, рекомендуемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Бобомуродов, П.Х. Масъалаҳои назариявии идоракунии харочот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов, Н.Я. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2018. - №7. - С. 82-86. ISSN 2413-5151.

[2-А]. Бобомуродов, П.Х. К вопросу о роли деҳқонских хозяйств в продовольственном обеспечении населения [Текст] / П.Х. Бобомуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе. – 2018. - №8. - С. 128-131. ISSN 2413-5151.

[3-А]. Бобомуродов, П.Х. Государственная поддержка как важный фактор эффективного развития сельского хозяйства Республики Таджикистан» [Текст] / П.Х. Бобомуродов, Н.Я. Каримов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе. - 2018. - №8. - С. 163-168. ISSN 2413-5151.

[4-А]. Бобомуродов, П.Х. Ташкили баҳисобгирӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / С.Ф. Низомов, П.Х. Бобомуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2020. - №8. - С. 133-140. ISSN 2413-5151.

[5-А]. Бобомуродов, П.Х. Хусусиятҳо ва аҳамияти фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди идоракунии иқтисоди миллӣ [Матн] / П.Х. Бобомуродов, Х.Х. Бадалов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2022. - №1 (40). - С. 29-35. ISSN 2308-054X.

[6-А]. Бобомуродов, П.Х. Истифодаи модели баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) (дар мисоли водии Зарафшон) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2023. - №4/2 (39). - С. 222-229. ISSN: 2663-0389.

[7-А]. Бобомуродов, П.Х. Ташаккули низоми баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ: ҷанбаҳои амалӣ [Матн] / П.Х. Бобомуродов //

Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2024. - №2 (41). - С. 94-103. ISSN: 2663-0389.

[8-А]. Бобомуродов, П.Х. Такмилдиҳии баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов, А.А. Мирзоалиев // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2025. - №4. - С. 175-182. ISSN: 2663-0389.

Б. Статии в других научных изданиях и сборниках материалов конференций

[9-А]. Бобомуродов, П.Х. Хусусиятҳои баҳисобгирии харочот дар хоҷагиҳои деҳқонии (фермерӣ)-ии ҶТ [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои муҳими омили соҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҷанбаҳои методӣ ва методологӣ” ДДМИТ ш. Душанбе. - 2018. - С. 174-179.

[10-А]. Бобомуродов, П.Х. Муаммоҳои ташаккули хоҷагиҳои деҳқонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳаёти профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ аз рӯи натиҷаҳои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ. – Душанбе. - 2018. - С. 135-137.

[11-А]. Бобомуродов, П.Х. Нақши хоҷагиҳои деҳқонӣ дар рушди деҳот [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳаёти профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ аз рӯи натиҷаҳои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ. – Душанбе. - 2019. - С. 141-143.

[12-А]. Бобомуродов, П.Х. Масъалаҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии “Баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт”. – Душанбе. - 2020. - С. 85-90.

[13-А]. Бобомуродов, П.Х. Проблемаҳои муҳими фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конфронси илмӣ-назариявии Коллеҷи техникаи Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи академик М. Осимӣ. – Душанбе. - 2020. - С.159-162.

[14-А]. Бобомуродов, П.Х. Масъалаҳои СБҲМ-41 “Кишоварзӣ” дар хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳаёти профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ баҳшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” (2020-2040). – Душанбе. - 2020. - С.105-107.

[15-А]. Бобомуродов, П.Х. Тартиби бурдани корҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Механизми татбиқи сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити индустриализунонии мамлакат: воқеият ва дурнамо”, (ш. Душанбе, 23-юми октябри соли 2021). - С. 116-124.

[16-А]. Бобомуродов, П.Х. Методикаи баҳисобгирӣ ва идоракунии хароҷот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ баҳшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии ҚТ ва Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ (2019-2021), 12-17.04.2021. - С. 541-544.

[17-А]. Бобомуродов, П.Х. Истифодаи нақшаи кории ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конфронси илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ, (18-21 апрели соли 2022). -С. 446-449.

[18-А]. Бобомуродов, П.Х. Ҷанбаҳои муҳими баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ, (ш. Душанбе 27- апрели соли 2023). - С. 288-290.

[19-А]. Бобомуродов, П.Х. Тартиби бурдани баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конфренсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён баҳшида ба 30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Соли маърифати ҳуқуқӣ”, ДДМИТ (ш. Душанбе 24-уми апрели соли 2024). - С. 461-466.

[20-А]. Бобомуродов, П.Х. Совершенствование учета расходов и выхода продукции растениеводства [Текст] / П.Х. Бобомуродов // Материалы XI-ой Международной научно-практической конференции (22-23 октября 2023г., г. Душанбе). Общественный Институт профессиональных бухгалтеров и аудиторов Республики Таджикистан. – 2023. - С.108-110.

[21-А]. Бобомуродов, П.Х. Самтҳои тақомули баҳисобгирии захираҳои истеҳсоли [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конфронси I илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил, аудит, андозбандӣ, назорати давлатии молиявӣ: таҳдидҳои муосир ва самтҳои рушд», (ДМТ, ш. Душанбе 19-20 январи соли 2024). - С.70-76.

[22-А]. Бобомуродов, П.Х. Мукамалгардонии шаклҳои ташкилӣ - ҳуқуқии фаъолияти соҳибқорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Афзалиятҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалию инноватсионӣ» баҳшида ба «Солҳои рушди саноат» (2022-2026), (01.04.2024). - С. 37-39.

[23-А]. Бобомуродов, П.Х. Раванди гузаронишҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конфренсияи илмӣ – амалӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами баҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ” ДДМИТ, (ш. Душанбе, 18-майи соли 2024). - С.12-17.

[24-А]. Бобомуродов, П.Х. Такмилдиҳии баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён ДДМИТ бахшида ба «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълонгардидани солҳои 2025-2030, «Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо» эълоншудани соли 2025 ва 34-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, (21-26 апрели соли 2025). – Душанбе. - 2025. - С. 42-46.

Аннотатсия

ба диссертатсияи Бобомуродов Пайрав Хайриевич дар мавзуи «Такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)»

Калидвожаҳо: хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), СБҲМ, баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисботи молиявӣ, методология, методика, низоми назорати дохилӣ, соҳибкорӣ, кишоварзӣ, озуқаворӣ, маҳсулот, истеҳсолот, назорат, рақамикунонӣ, дорӣ, уҳдадорӣ.

Мақсади таҳқиқот аз коркарди равишҳои назариявӣ методӣ ва пешниҳоди тавсияҳои амалӣ ҷиҳати такмили унсурҳои низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) иборат мебошад.

Усулҳои таҳқиқот. Заминаҳои методологияи таҳқиқоти диссертатсиониро усулҳои таҳқиқоти назариявӣ таҷрибавӣ, абстрактію мантиқӣ, индуктивӣ, дедуктивӣ, усули қаторҳои динамикӣ, гурӯҳбандии оморӣ, таҳлили муқоисавӣ, таҳлили омилӣ, хулосабандӣ ва дигар усулҳои таҳқиқотӣ ташкил менамоянд.

Натиҷаҳо ва нағмиҳои илмӣ таҳқиқотро коркарду таҳияи равишҳои назариявӣ методӣ ва пешниҳоди тавсияҳои амалӣ оид ба мукамалгардонии унсурҳои методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ташкил менамояд. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот, ки нағмиҳои илмиро дар бар мегиранд, инҳо мебошанд: а) ошкоргардӣ ва асосноккуни моҳияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар, тавсияшавандагии мавҷудияти низоми мушаххаси ҳисобдорӣ, шакл ва усулҳои мушаххас ва асосноки баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ); б) методологияи баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба методологияи умумии мақоми ваколатдори соҳа ва таҷрибаи пешрафтаи байналмилалӣ (СБҲМ) асос меёбад; в) ошкоркунии гуногунрангии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва нокифоягии фаъолияти хадамоти ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), норасоҳои низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ); г) шароити имкониятҳои таъмини мукамалии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва амсилаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ.

Тавсияҳо барои татбиқ. Натиҷаҳои илмӣ, тавсияҳои назариявӣ методӣ ва амалии диссертатсия метавонанд дар рафти таълим ҳангоми гузаронидани машғулиятҳои дарсӣ, ҷиҳати такмили низомҳои баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мавриди истифода қарор гиранд.

Доираи татбиқ. Нуқтаҳои алоҳидаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷараёни тадриси Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ҳамчунин натиҷаҳои таҳқиқот аз ҷониби Институти иқтисодӣ ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон ва хоҷагии деҳқонии шарикӣ «Мурутак» пазируфта шуда, ҷиҳати такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ истифода шудаанд.

Аннотация

к диссертации Бобомуродова Пайрава Хайриевича на тему «Совершенствование бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах»

Ключевые слова: дехканские (фермерские) хозяйства, МСФО, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, методология, методика, система внутреннего контроля, предпринимательство, сельское хозяйство, продовольствие, продукция, производство, контроль, цифровизация, активы, обязательства.

Цель исследования заключается в разработке теоретических и методических подходов и предложении практических рекомендаций по совершенствованию элементов системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах.

Методы исследования. Методологическую основу диссертационного исследования составили теоретический и эмпирический, абстрактно-логический, индуктивный, дедуктивный методы исследования, метод динамических рядов, статистического группирования, сравнительного анализа, факторального анализа, обобщение и другие методы исследования.

Результаты и научная новизна исследования заключаются в разработке и обосновании теоретических и методических подходов и представлении практических рекомендаций по совершенствованию элементов методики системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в дехканских (фермерских) хозяйствах. Основные результаты исследования, содержащие научную новизну: а) выявление и обоснование роли дехканских (фермерских) хозяйств в обеспечении продовольственной безопасности страны, целесообразность существования четкой системы учета, конкретных и обоснованных форм и методов бухгалтерского учета в дехканских (фермерских) хозяйствах; б) методология бухгалтерского учета дехканских хозяйств, основанная на общей методологии уполномоченного органа сферы и передовом международном опыте (МСФО); в) выявление разнообразия систем бухгалтерского учета и недостаточности функционирования служб бухгалтерского учета в дехканских (фермерских) хозяйствах, недостатки системы бухгалтерского учета дехканских (фермерских) хозяйств; г) условия и возможности обеспечения совершенства бухгалтерского учета и модели ведения бухгалтерского учета в дехканских хозяйствах.

Рекомендации к применению. Научные результаты, теоретико-методические и практические рекомендации диссертационного исследования могут быть использованы в учебном процессе при проведении учебных занятий, а также для совершенствования систем бухгалтерского учета дехканских (фермерских) хозяйств.

Сфера применения. Отдельные положения диссертационного исследования использовались в учебном процессе Таджикского государственного финансово-экономического университета. Также результаты исследования внедрены в практику Института экономики и системного исследования развития сельского хозяйства Таджикистана и совместного дехканского хозяйства «Мурутак», а также использовались для совершенствования системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности

Annotation

for the dissertation of Bobomurodov Payrav Khayrievich on the theme "Improving Accounting and Financial Reporting in dehkan (farm) households"

Key words: dehkan (farm) households, IFRS, accounting, financial reporting, methodology, techniques, internal control system, entrepreneurship, agriculture, food, products, production, control, digitalization, assets, liabilities.

The purpose of the study is to develop theoretical and methodological foundations and practical recommendations for improving the accounting and financial reporting system in dehkan (farm) households.

Research Methods. The methodological basis of the dissertation research was made up of theoretical and empirical, abstract-logical, inductive and deductive methods of research, method of dynamic series, statistical grouping, comparative analysis, factor analysis, generalization, and other research methods.

Results and scientific novelty of the study. The scientific novelty of this dissertation lies in the substantiation of theoretical and methodological aspects and practical recommendations for improving the accounting and financial reporting system in dehkan (farm) households. The main results of the study containing scientific novelty are: a) identification and substantiation of the role of dehkan (farm) households in ensuring food security of the country, the feasibility of a clear accounting system, specific and justified forms and methods of accounting in dehkan (farm) households; b) the accounting methodology of dehkan households, based on the general methodology of the authorized body in the sphere and best international practices (IFRS); c) identification of the diversity of accounting systems and the inadequacy of the functioning of accounting services in dehkan (farm) households, deficiencies in the accounting system of dehkan (farm) households; d) the conditions and possibilities for ensuring the excellence of accounting and the accounting model in dehkan households.

Recommendations for use. The scientific results, theoretical, methodological and practical recommendations of this dissertation can be used in teaching process, as well as to improve the accounting systems of dehkan (farm) households.

Scope of application. Certain provisions of this dissertation were used in the teaching process at the Tajik State University of Finance and Economics. The results of this dissertation were also implemented in the practice of the Institute of Economics and System Research of Agricultural Development of Tajikistan and the Murutak Joint Dehkan Household, as well as they were used to improve the accounting and financial reporting systems.